

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΠΟΙΚΙΛΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ*

24. Ὀμηρικοὶ κήρυκες

Εὐρυβάτης ὀνομάζεται ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο κήρυκες ποὺ παίρνουν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα νὰ παραλάβουν τὴ Βρισηίδα ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ Ἀχιλλέα (Α 320 κ.έ.). Ἐνας δεύτερος κήρυκας μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἀναφέρεται στὸ Β 183 κ.έ. ὅτι εἶχε ἀκολουθήσει τὸν Ὀδυσσεά ἀπὸ τὴν Ἰθάκη. Αὐτὸν τὸν Ἰθακήσιο Εὐρυβάτη τὸν γνωρίζει καὶ ἡ Ὀδύσεια (τ 244 κ.έ.): Ὁ ἀγνώριστος ἀκόμα Ὀδυσσεάς περιγράφει στὴν Πηνελόπη τὸ παρουσιαστικό του (γυρὸς ἐν ὤμοισιν, μελανόχροος, οὐλοκάρηνος), τονίζει ἀκόμα ὅτι ὁ Ὀδυσσεάς τὸν τιμοῦσε ὅσο κανέναν ἄλλο ἑταῖρο γιὰ τὴ φρόνησή του. Εὐρυβάτης λέγεται καὶ ὁ κήρυκας, ποὺ μαζί μὲ τὸν Ὀδίο συνοδεύει τὴν πρεσβεία τῶν Ἀχαιῶν στὸν θυμωμένο Ἀχιλλέα (Ι 170 κ.έ.). Ὅτι τὸν Εὐρυβάτη αὐτὸν ὁ Ὀμηρος πρέπει ἀπὸ διπλωματικούς λόγους νὰ τὸν ταύτιζε μὲ τοῦ Ὀδυσσεά, ὅχι μὲ τοῦ Ἀγαμέμνονα τὸν κήρυκα, εἶναι μιὰ γνώμη τοῦ Ἀριστάρχου¹ σωστή, μόνο ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ ποιητής, καθὼς χρησιμοποιοῦ ἐδῶ δύο παραδοσιακὰ καὶ τόσο ἐκφραστικά γιὰ κήρυκες ὀνόματα (Ὀδῖος, Εὐρυβάτης), θυμᾶται ὅτι στὸ μεταξὺ ἔχει ἀναφέρει δύο κήρυκες μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἀκριβῶς ὅμως τὸ ὅτι δὲν προσδιορίζει καλύτερα τὸν Εὐρυβάτη τῆς πρεσβείας, ὅπως εἶχε κάνει στὸ Β (Εὐρυβάτης Ἰθακήσιος), δείχνει, νομίζω, ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ τὸν ταυτίσει κατὰ κάποιον τρόπο εἴτε μὲ τοῦ Ὀδυσσεά εἴτε μὲ τοῦ Ἀγαμέμνονα τὸν κήρυκα². Ὅπως καὶ ἄλλοῦ βρῆκα τὴν εὐκαιρία νὰ τονίσω³, ὁ Ὀμηρος στὰ χρόνια ποὺ ζοῦσε δὲν μποροῦσε νὰ κρατῆ δελτία ὀνομάτων, γιὰ νὰ ἀποφεύγῃ τὴ σύγχυση ἀπὸ ἐνδεχόμενὴ ὁμωνυμία. Τί σημασία ἔχει ἄλλωστε γιὰ τὴν ποίησιν τίνος κήρυκας ἦταν ὁ Εὐρυβάτης;

Σὰν νὰ μὴν ἔφταναν οἱ δύο Εὐρυβάτες, τῶρα τελευταῖα ὑποστηρίχτηκε ὅτι στὴν Ἰλιάδα πρέπει νὰ λογαριάζουμε καὶ μὲ δύο Ἰδαίους, ἀπὸ τῶν Τρώων

* Βλ. Ἑλληνικά 21 (1968) 149-159.

1. Σχόλ. Α στὸ Ι 170: ὅτι οὐ τὸν Ἀγαμέμνονος ὑποληπτέον νῦν λέγεσθαι, ἀλλὰ τὸν Ὀδυσσεώς, ἐπεὶ κἂν ἐξωργίσθη, τῆς δι' αὐτοῦ γενομένης ἀφαιρέσεως ὑπομνησθεῖς.

2. Πρβ. W. LEAF, The Iliad 1 (21900) 384.

3. Gnomon 32(1960) 410.

τὴν πλευρὰ τῶρα. Ἔτσι γράφει ὁ Page, ἐρμηνεύοντας τὸ 44ο LP (= 55 D.) ποίημα τῆς Σαπφῶς, ὅπου μνημονεύεται πάλι ὁ κήρυκας Ἰδαῖος¹: «...ὁ Ἰδαῖος, ὁ κύριος κήρυκας τῆς Τροίας, ποῦ τὸ ὄνομά του καὶ ἡ φήμη του στερεώθηκε ἀπὸ ἓνα σύντομο ἐπεισόδιο στὴν 7η ραψωδία τῆς Ἰλιάδας [H 274 κ.έ.] καὶ ἀπὸ πουθενὰ ἄλλοῦ (κάνει μόνο μιὰ πρόσκαιρη ἐμφάνιση στὸ Γ 248-258. Δὲν πρέπει νὰ τὸν συγγέουμε μὲ τὸν ὁμώνυμο ἠνίοχο τοῦ Πριάμου στὸ Ω [325, 470])».

Ἄλλος λοιπὸν ὁ κήρυκας Ἰδαῖος στὸ Γ καὶ στὸ Η, καὶ ἄλλος ὁ ἠνίοχος Ἰδαῖος στὸ Ω; Στὴν ἀρχὴ ὑποψιάζεται κανεὶς μήπως στὸ Ω ὁ Ἰδαῖος χαρακτηρίζεται ἀποκλειστικὰ ὡς ἠνίοχος, ἀν καὶ οὔτε αὐτὸ θὰ μᾶς ἐμπόδιζε νὰ τὸν ταυτίσουμε μὲ τὸν κήρυκα τῶν πρώτων ραψωδιῶν, μιὰ καὶ τὸν Πρίαμο ἔπρεπε ὀπωσδήποτε νὰ τὸν συνοδεύη γιὰ τὴν ἀσφάλειά του ἕνας κήρυκας (βλέπε πιὸ κάτω). Ἄς ἰδοῦμε ὅμως τί ἀναφέρει σχετικὰ ὁ Ὅμηρος στὸ Ω.

Τὴν ἰδέα νὰ πάη στὸ στρατόπεδο τῶν Ἀχαιῶν, γιὰ νὰ ἐξαγοράσῃ τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ γιοῦ του, τὴ δίνει στὸν Πρίαμο ἡ Ἴριδα, σταλαμένη ἀπὸ τὸν οὐρανὸ (175 κ.έ. [=146 κ.έ.]): Ὁ Δίας σὲ παρακινεῖ νὰ λυτρώσῃς τὸν θεῖον τὸν Ἑκτορα καὶ νὰ κουβαλήσῃς δῶρα στὸν Ἀχιλλέα. Κανένας ἄλλος ἀπὸ τοὺς Τρῶες νὰ μὴν ἔρθῃ μαζὶ σου· κῆρυξ τίς τοι ἔποιτο γεραίτερος, ὅς κ' ἰθύνοι / ἠμίονους καὶ ἄμαξαν ἐύτροχον, ἠδὲ καὶ αὔτις / νεκρὸν ἄγοι προτι ἄστν. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ κάτω γίνεται κάθε τόσο λόγος γιὰ τὸν κήρυκα: 281 κ.έ. τὸ μὲν ζευγνύσθη... / κῆρυξ καὶ Πρίαμος, 352 κ.έ. ἐφράσσατο κῆρυξ / Ἐρμείαν, 577 κ.έ., ἐς δ' ἄγαγον κήρυκα καλήτορα τοῖο γέροντος, / καὶ δ' ἐπὶ δίφρῳ εἶσαν, 673 κ.έ. οἱ μὲν ἄρ' ἐν προδόμῳ δόμον αὐτόθι κοιμήσαντο / κῆρυξ καὶ Πρίαμος, 689 κήρυκα δ' ἀνίστη, 700 κ.έ. (Κασσάνδρῃ) φίλον πατέρ' εἰσηνόησεν / ... κήρυκά τε ἀστυβοώτην. Παράλληλα, δύο φορές ὁ Ἰδαῖος ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄνομά του: 325 τὰς Ἰδαῖος ἔλαννε δαίφρων, 470 Ἰδαῖον δὲ κατ' αἶθρι λίπεν. Ὅτι ὁ λόγος εἶναι παντοῦ γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο δὲν νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ.

Πουθενὰ στὸ Ω ὁ Ἰδαῖος δὲν χαρακτηρίζεται ὡς ἠνίοχος, καὶ ἄς ὀδηγῇ τὸ ἀμάξι μὲ τὰ μουλάρια. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ δείχνει ὅτι ὁ Ὅμηρος βλέπει τὴν ὑπηρεσία αὐτῆ τοῦ Ἰδαίου ὡς περιστασιακὴ, ἀπλή συνέπεια τῆς ἐντολῆς τῆς Ἴριδας, μόνο ἕνας κήρυκας νὰ συνοδέψῃ τὸν Πρίαμο. Τὸ κύριο ἔργο τοῦ Ἰδαίου τὸ βλέπει ἄλλοῦ: σὰν κήρυκας ποῦ εἶναι, ἱερός καὶ αἰδέσιμος (Εὐστάθ. 1617,13 στὸ ι 89), σπονδῶν καὶ πίστεως σύμβολον (Σχολ. Β στὸ Ω 149), ἔχει νὰ προστατέψῃ τὸν Πρίαμο ἀπὸ κάθε ἐνδεχόμενη ἀπειλή, καθὼς μπαίνει στὸ ἐχθρικό στρατόπεδο. Καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς γυρίζοντας στὸ νησὶ τοῦ Αἰόλου,

1. DENYS PAGE, Sappho and Alcaeus. An Introduction to the Study of Ancient Lesbian Poetry, Oxford 1955, σ.70.

για να παρουσιασθῆ στο βασιλιά, παίρνει μαζί του, ἂν και ὁ ἴδιος βασιλιάς, ἕναν κήρυκα (κ 59). Καὶ στὴν Ἰλιάδα τὴν πρεσβεία στὸν Ἀχιλλέα, ἂν και τὴν ἀποτελοῦν ὁ Φοίνικας, ὁ Αἴας καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, τὴν πλαισιώνουν δύο κήρυκες (I 170)¹.

Γι' αὐτὸ στὸ Ω ὁ κήρυκας πρέπει νὰ εἶναι *γεραιτερος* (178). Γι' αὐτὸ οἱ ἑταῖροι τοῦ Ἀχιλλέα τὸν ὀδηγοῦν στὴ σκηνή του ἀπὸ τὴν αὐλή, ὅπου τὸν εἶχε ἀφήσει ὁ Πρίαμος νὰ φυλάξῃ τὰ ἄλογα καὶ τὰ μουλάρια, καὶ τὸν καθίζουν σὲ δίφρο (577 κ.έ.), γιὰ νὰ πάρῃ μέρος καὶ στὸ δεῖπνο ποὺ θὰ ἀκολουθήσῃ· γι' αὐτὸ τὸν κοιμίζουσαν ὕστερα στὸν πρόδομο κοντὰ στὸ βασιλιά του, σὲ ἰδιαίτερο κρεβάτι (648, 673 κ.έ.). Θὰ τοῦ ἔδειχναν τέτοια τιμὴ, ἂν ἦταν ἕνας ἀπλὸς δοῦλος ποὺ κυβερνάει τὸ ἀμάξι; Εἶναι ἄλλωστε χαρακτηριστικὸ ὅτι γιὰ τὰ ζῶα φροντίζουν ἄλλοι, νὰ τὰ ζέψουν καὶ νὰ τὰ ξεζέψουν, γιὰτὶ δὲν ἦταν αὐτὸ δουλειὰ τοῦ κήρυκα: στὴν Τροία οἱ γιοὶ τοῦ Πριάμου (266 κ.έ.)², στὴ σκηνή τοῦ Ἀχιλλέα οἱ ἑταῖροι του (576) καὶ ὁ Ἑρμῆς (690).

Ἐνας λοιπὸν εἶναι ὁ Τρώας Ἰδαῖος, κήρυκας καὶ μόνον κήρυκας. Καὶ τὸ ὅτι ἡ Σαπφὼ στὸ 44ο LP (=55 D.) ποιήματὸς της μιλεῖ γιὰ τὸν κήρυκα Ἰδαῖο, ἐνῶ στηρίζεται δίχως ἀμφιβολία στὰ *Ἐκτορος λύτρα* τοῦ Ω³, δείχνει πὼς οὔτε στὴν ἀρχαιότητα ἔγινε ποτὲ σκέψη νὰ διασπάσουν τὸν ὀμηρικὸ Ἰδαῖο σὲ δύο πρόσωπα.

25. Ὁβελίσκον καταπιών

Ὁ Ἐπίκτητος (1, 21, 2) ρωτᾷ τὸν φιλόσοφο, ποὺ θέλει νὰ τὸν θαυμάζῃ ὁ κόσμος: *Τί οὖν ἡμῖν ὀβελίσκον καταπιών περιπατεῖς*; Πρβ. τὴν ἀπάντησιν τοῦ φιλοσόφου: *Ἦθελον, ἵνα με καὶ οἱ ἀπαντῶντες θαυμάζωσι καὶ <οἱ> ἐπακολουθοῦντες ἐπικραυγάζωσιν· ὃ μεγάλου φιλοσόφου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ παροιμιακὴ φράση γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ καμαρώνοντας περπατεῖ ἀλύγιστος — «σὰν νὰ ἔχη καταπιεῖ μπαστούνι».* Ἔτσι ἡ νεοελληνικὴ ἔκφραση βρίσκεται νὰ ἔχη πολὺ παλιὰς ρίζες, τουλάχιστο ἀπὸ τὸν πρῶτο μ. Χ. αἰῶνα.

26. Σημασία τῶν ἐπιστολῶν

(Ὁξυρ. Πάπ. XXXIV 2719)

Σὲ παπυρικὰς ἐπιστολὰς ἔχουμε πότε πότε, γραμμένες ἀπὸ τὸ πίσω μέρος (verso), ὀδηγίες γιὰ τὸν κομιστὴ σχετικὰς μὲ τὸν ἀποδέκτη καὶ τὴ διεύθυνσιν

1. Πρβ. ἀκόμα τ 244 κ.έ.

2. Στὸ 281 *τὼ μὲν ζευγνύσθη... κῆρυξ καὶ Πρίαμος* τὸ ρῆμα εἶναι μέσο διάμεσο: *ζεύγνυσθαι ὁ ὑπηρετῶν, ζεύγνυται δὲ ὁ προστάσσων* (Σχολ.Β).

3. Βλ. τὴ μελέτη μου: Zu Sappho 44 LP, Wiener Studien 79 (1966) 26.

του. Οἱ ὁδηγίες αὐτὲς λέγονται *σημασίαι* (πρβ. Ὁξυρ. Πάπ. 1678, 28 καὶ 1773, 40). Ὁ νέος ὀξυρρυγχιανὸς πάπυρος 2719 (3ος μ.Χ. αἰ.) παρουσιάζει γιὰ πρώτη φορά μία *σημασία* ἀθυπόστατη καὶ ἀρκετὰ διεξοδική, γραμμένη ἀπὸ κάποιον Ροῦφο, πὺ κατοικοῦσε, φαίνεται, στὴν Ἐρμόπολη, καὶ ἤθελε νὰ πληροφορήσῃ τοὺς γνωστούς του στὴν Ὁξύρρυγχο γιὰ τὴ διεύθυνσή του¹. Τὸ κείμενο προκαλεῖ ἀρκετὲς ἀπορίες· ἀκόμα μᾶς ἀφήνει νὰ ἀναλογιστοῦμε τίς δυσκολίες πὺ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ κομιστὴς μιᾶς ἐπιστολῆς, ὡσπυ νὰ βρῆ τὸν ἀποδέκτη, σὲ μιὰ ἐποχὴ πὺ οἱ δρόμοι κατὰ κανόνα δὲν εἶχαν ὀνομασίες, οὐτε καὶ ἀριθμημένα τὰ σπίτια βέβαια. Γι' αὐτὸ τὸ καταχωρίζω ὀλόκληρο:

Σημασία τῶν ἐπιστολίων Ῥούφου

ἀπ]ὸ τῆς πύλης τῆς Σεληνιακῆς περι-
 πά]τησον ὡς ἐπὶ τοῦ[ς] θησανρούς, καὶ ἐὰν
 ἔλθ]ης εἰς τὴν πρώτην δύμην ἀριστε-
 ρά], κάμψον ὀπίσω τῶν θερμῶν, οἷ α- 5
 . .] . ος, καὶ ἔλθὲ εἰς τὸ λίβυς· κατάβα τὰ
 κλι]μάκια καὶ τ[. . .] ἀνάβα, καὶ κάμψον
 δε]ξιὰ[ν], καὶ με[τὰ τὸ] περίβολον τοῦ
 . .]ου ἐκ δεξιῶν οἰκία ἐπτάστεγός 10
 ἐστ]ιν, καὶ ἐπάνω τοῦ πυλῶν[ο]ς . . χη
 καὶ] καταντικρὸν κυ[ρ]τοπλοκίον· ἀπτοῦ
 πυ]θοῦ ἢ τῆς θυροῦ[ο]ῦ, καὶ μαν[θ]ά-
 νει]ς· βάλε δὲ φωνὴν σὺ ολοῦσ . ι [15
 καὶ] ὑπακούει σοι ε . . . ιαπ . . ει
 . .] . ἀζονται.

4 ἔλθ]ης 14 καὶ] supplevi; cetera editor.

4. ἔλθ]ης· ὁ ἐκδότης συμπληρώνει *θέλ]ης*. Τὸ ἐὰν *θέλ]ης* δὲν ἔχει ὅμως ἐδῶ τὴ θέση του· τὸ πολὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μῆ στὴν ἀρχὴ τῆς ὁδηγίας (πρὶν ἀπὸ τὸ *περιπάτησον*). Ἡ ὑποθετικὴ πρόταση ἐὰν ἔλθ]ης ἀντι γιὰ τὴ χρονικὴ (ὅταν ἔλθ]ης) ξενίζει βέβαια, δὲν νομίζω ὅμως πῶς εἶναι καὶ ἀδύνατη. 5 / 6. Ὁ ἐκδότης ὑποθέτει ἄ[δυ]τος (= ἄδυτον). Τὴ συμπλήρωση ἀτραπός, ἂν τὴ σκέφτηκα, θὰ τὴν ἀπόκλεισε, γιὰτὶ τὸ κενὸ ἐπιτρέπει δύο μόνο γραμμῶν τὴ συμπλήρωση. Θὰ πρότεινα ἄ[νο]δος (πρβ. πῦ κάτω: *κατάβα τὰ κλιμάκια*), ἂν ὁ ἐκδότης δὲν σημείωνε ὅτι τὰ ἔχνη τοῦ τέταρτου γράμματος προϋποθέτουν ἕνα π ἢ ἕνα τ 6. *λίβυς*? 7. καὶ τ[ὰ ἄλλ]α? ἐκδ. 9. *ἰερ]οῦ ἢ Ἰσί]ου*?

1. Βλ. σχετικὰ τὴν ἔκδοση.

ἐκδ. 9. ἐπτάστεγος· ἡ λέξις ἀθησαύριστη. Ὁ ἐκδ. σημειώνει ὅτι τὸ ψηλότερο ὡς τώρα σπίτι, μαρτυρημένο ἀπὸ τοὺς παπύρους, εἶναι τετραώροφο, καὶ ὅτι ὁ Διόδωρος (1, 45, 5) ἀναφέρει καὶ πενταώροφα ἰδιωτικὰ σπίτια στὴ Διόσπολη (Θῆβαι). Ἐπτάστεγος δὲν σημαίνει ὅμως μὲ ἐπτὰ πατώματα. Ἐνα σπίτι χτισμένο σὲ κατηφοριά, μὲ τὰ δωμάτια του σὲ διάφορα ὕψη,μποροῦσε νὰ ἔχη ἐπτὰ στέγες, χωρὶς νὰ εἶναι ἐπταώροφο 10. Τύ]χη (ἄγαλμα τῆς θεᾶς)? ἐκδ. 13. βάλε φωνήν· Ὁ ΚΑΥΩΜΕΝΟΣ, Voruntersuchungen zu einer Grammatik der Papyri der nachchristlichen Zeit 57 κ.έ., πιστοποιεῖ τὴν ἔκφραση σ' ἕναν πάπυρο τοῦ 3ου-4ου μ. Χ. αἰ. (SB III 7251, 20 κ.έ.): *πολλάκις φωνήν αὐτῶ ἐβά[λομ]εν*, καὶ τὴν ἐρμηνεύει ἀπὸ τὰ νεοελληνικά: *ich empfehle einem etwas eindringlich*. Στὸν νέο πάπυρο *βάλε φωνήν* σημαίνει ἀπλὰ «φώναξε», «μπῆξε μιὰ φωνή»—ὅπως καὶ σήμερα 13 κ.έ. ὁ Λούσι[ος/δὲ] ὑπακούει σοι? ἐκδ.

27. Ἐκθρός

«...ὅτι μὴ νομίσης ὅτι ἐκθρός σου εἰμι» (ἀπὸ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰ., Ὁξυρ. Πάπ. XXXIV 2729, 40). Ὁ ἀσυνήθιστος τύπος ἐκθρός διορθώνεται ἀπὸ τὸν ἐκδότῃ σὲ ἐχθρός ὡς ἀνορθογραφία τοῦ ἐπιστολέα. Ἡ ψίλωσις ὅμως τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ δύο συνεκφερόμενα δασέα (χθ→κθ)—ἀντὶ γιὰ τὸ δεύτερο (χθ→χτ), ὅπως παρουσιάζεται κατὰ κανόνα στὰ μεσαιωνικά καὶ τὰ νέα ἑλληνικά (ἐχθρός)—εἶναι ἕνα φαινόμενο πού δὲν ἀπαντᾷ μόνο στὸν πάπυρό μας καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὀρθογραφικὸ λάθος. Δίνω τὰ παραδείγματα πού κατόρθωσα νὰ συγκεντρώσω, χωρὶς νὰ ἀποτολήσω οὔτε νὰ ἐξηγήσω τὸ φαινόμενο—αὐτὸ εἶναι ἔργο τοῦ γλωσσολόγου¹—οὔτε νὰ διερευνήσω τὸ πρόβλημα ἂν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἕνα καθολικότερο φαινόμενο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας, πού τὰ ἔχνη του σώθηκαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀργότερα, ἢ μὲ ἀνεξάρτητη κατὰ καιροὺς ἀνάπτυξη στὰ διάφορα ἑλληνικά ἰδιώματα. Τὰ παραδείγματα ἄλλωστε εἶναι τόσο σποραδικὰ καὶ ἀπὸ τόσο ἀπομακρυσμένους μεταξὺ τους τόπους μαρτυρημένα, ὥστε ἡ συσχέτισή τους νὰ ἀποτελῇ τόλμημα μεγάλο.

1. Κρίσα (6ος π.Χ. αἰ.)

κλέφος ἄπθιτον αἰφεί.

Dialectorum graecarum exempla epigraphica potiora, ed. E. SCHWYZER, 316,2.

2. Χίος (5ος π.Χ. αἰ.)

*Ἐσλή[ς] τῶτο γυναικὸς ὁδὸν παρὰ τήνδε τὸ σῆμα
λεωφόρον Ἀσπασίης ἐσ[τ]ί καταπιμ[έν]ης.*

SCHWYZER, ὁ.π. 689, 1 κ.έ. Πρβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Griechische Grammatik 1,210.

1. Βλ. σχετικὰ O. HOFFMANN, Die griechischen Dialekte, 3, 605. E. SCHWYZER, Griechische Grammatik, 1, 210.

3. Ἰεράπυτνα (150 μ.Χ.)

...τὸν αὐτὸν φίλον καὶ ἐκθρόν ἐξῶ

SCHWYZER, ὁ.π. 198,17. Πρβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Griechische Grammatik, ὁ.π.

4. Θυάτειρα (ἢ Στρατονίκη) (2ος μ.Χ. αἰ.). Ἀμφίβολο.

Εἶμι δὲ τίς; Μακεδῶν, πάντων φίλος, οὐδεν[ὸς ἐ]κθρός.

ΡΕΕΚ, GVI 1, 274, ἀρ. 985, 3. Βλέπε ὅμως τὸν SCHUCHHARDT, AM 24, 1899, 219, ποὺ διάβασε ΟΡΟΣ, δηλ. ἐκθρός¹.

5. Πάπυρος (2ος-3ος μ.Χ. αἰ.)

Καλῶς οὖν ποιήσεις, ἀδελφέ, ἀντιγράψαι μοι περὶ τούτων, καὶ ἐρῆς τῆ
θρεπτῆ μου ὅτι οὐκ εὐδόνηκα οὐδένα πέμψαι ἐκθές οὐδὲ σήμερον χάριον ὦν
ἀγούομεν.

Pap. Tebt. II 591, 3 κ.έ. εὐδόνηκα = εὐτόνηκα ἀγούομεν = ἀκούομεν.

Βλέπε ΣΤ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΥ, Ἐρευναὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἑλληνικῶν παπύρων, I, ΕΦΣΘ 7 (1957) 366. Τὸν τύπο ἐκθές δὲν τὸν σχολιάζει ὁ Καψωμένος.

6. (Πάπυρος 4ος μ.Χ. αἰ.)

...ὅτι μὴ νομίσης ὅτι ἐκθρός σου εἶμι.

Πάπ. Ὁξυρ. XXXIV 2729, 40.

7. Κρήτη (17ος μ.Χ. αἰ.)

...νὰ πῶ ὀκουθρός τοῦ γένου μας.

Βασιλεὺς Ροδολίνος, ἐκδ. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Θέατρο 1, τεῦχ. 4 (1962) σ. 23. Πράξι 4, σκηνὴ 7, στ. 545.

8. Πάρος (σύγχρονη ἐποχή).

ἐκθρός, κθές.

¹Ατομικὴ διαπίστωση².

28. Θυμοῦμαι - θυμήθηκα

Στὴ βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο ἔχω ἀπὸ χρόνια πολλὰ πιστοποιήσει
μὴ ἰδιότυπη χρῆση τοῦ ἀορίστου τοῦ ρ. θυμοῦμαι: δὲν τὸν θυμήθηκα ἐγὼ τὸν
πατέρα μου (=δὲν τὸν θυμοῦμαι, Σουδενὰ Καλαβρύτων), τὰ θυμήθηκα μεγά-

1. Ὁ HOFFMANN ὁ.π. ἀναφέρει καὶ τὸν τύπο ἐλεγθέντος ἀπὸ τὰ Μύλασα.

2. Γιὰ τὸ ἴδιο φαινόμενο σὲ Καππαδοκικὲς μεσαιωνικὲς ἐπιγραφὰς βλ. τῶρα τὸ
ἄρθρο τοῦ ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, ἐδῶ παρακάτω σ. 128.

λα τὰ παιδιά σου (=δὲν τὰ πρόφτασα μικρά· ἀπὸ τότε πού τὰ θυμοῦμαι, ἦταν μεγάλα, Μαζέικα Καλαβρύτων), τὸ θυμήθηκα μιὰ τριάρα τὸ αὐγὸ (=θυμοῦμαι ἀκόμα τὰ παλιὰ χρόνια, πού τὸ αὐγὸ πουλιόταν μιὰ τριάρα, Σουδενά). Τὴν ἴδια χρῆση τὴν ἄκουσα συχνὰ στὰ βόρεια παράλια τῆς Κορινθίας καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἔχει μεγαλύτερη διάδοση, τουλάχιστο στὴν Πελοπόννησο¹.

Στις περιπτώσεις αὐτὲς ὁ ἀόριστος δὲν ἔχει λογικὰ θέση· γιατί αὐτὸς πού μιλεῖ ἀναφέρεται σὲ πράγματα παλιὰ βέβαια, πού τὰ θυμᾶται ὅμως ἢ καὶ δὲν τὰ θυμᾶται τ ὄ ρ α, θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ἐνεστώτα. Πὼς ψυχολογικὰ κινήθηκε ἡ λαϊκὴ σκέψη, γιὰ νὰ φτάσῃ στὴν ἀνώμαλη αὐτὴ χρῆση, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καθοριστῇ. Δὲν ἀποκλείεται οἱ συνώνυμες ἐκφράσεις: δὲν τὸν γνώρισα ἐγὼ τὸν πατέρα μου, τὸ πρόφτασα μιὰ τριάρα τὸ αὐγὸ κ.τ.δ., ὅπου ὁ ἀόριστος εἶναι νόμιμος, νὰ παράσυραν τὸ θυμοῦμαι. Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ σύμφυρση (δὲν τὸν γνώρισα τὸν πατέρα μου+δὲν τὸν θυμοῦμαι=δὲν τὸν θυμήθηκα). Ἡ λύση αὐτὴ προϋποθέτει τὴ σύγχρονη χρῆση τῶν ἐκφράσεων τὸν γνώρισα, τὸν πρόφτασα, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ ἐπιδράσουν ἀναλογικὰ. Ὅσο ὅμως ξέρω, τὰ ρ. γνωρίζω, προφταίνω δὲν συνηθίζονται, σήμερα τουλάχιστο, στὴν εἰδικὴ αὐτὴ χρῆση στὴν Πελοπόννησο.

Μπορεῖ ὅμως νὰ προβληθῇ καὶ μιὰ ἄλλη ἐρμηνεῖα τοῦ φαινομένου: στὴ φαντασία τοῦ λαοῦ τὰ περασμένα περιστατικὰ καὶ ἡ τωρινή τους θύμηση νὰ συμπύκνῃ σὲ μιὰ ν ἐκφραση: ὁ ἀόριστος ὑποδηλώνει τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνάμνησης, πού ἀνήκει στὰ περασμένα, ἐνῶ ἡ σημασία τοῦ ρήματος στὸ σύγχρονο γεγονός τῆς ἀνάμνησης: ὁ πατέρας μου πέθανε, ὅταν ἦμουν μικρὸς ἢ καὶ πρὶν γεννηθῶ, καὶ δὲν τὸν θυμοῦμαι—τὸ αὐγὸ πουλιόταν στὰ παλιὰ χρόνια μιὰ τριάρα, καὶ τὸ θυμοῦμαι ἀκόμα. Ἐχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα φαινόμενο, πού θὰ τὸ ὀνομάζουμε μὲ τὸν ἀρχαῖο ὄρο τάχος τῆς ἐρμηνείας καὶ πού θὰ πρέπη νὰ βρίσκεται, σπάνια βέβαια, καὶ στὸν λαϊκὸ λόγο.

Μὲ τὴ χρῆση αὐτὴ τοῦ ἀορίστου τοῦ θυμοῦμαι δὲν ἔχουν καμιά σχέση τὰ παραδείγματα πού δίνει ὁ Α. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ, Νεοελληνικὴ Σύνταξις² I, 272 κ.έ., γιὰ τίς περιπτώσεις πού ἀντὶ γιὰ τὸν ἐνεστώτα παρουσιάζεται ὁ ἀόριστος· ἀκόμα λιγότερο μὲ τὴ χρῆση τοῦ ἀορίστου ἀντὶ γιὰ τὸν μέλλοντα, ὅταν ὁ ὀμιλητὴς εἶναι τόσο βέβαιος γι' αὐτὸ πού θὰ γίνῃ, ὥστε νὰ τὸ παρουσιάσῃ σὰν κάτι πού ἔγινε κιόλας: ὅταν γλέπησ τ' ἀστέρια θελά (=θολά), ἔβρεξε! (βόρ. Πελοπόν.)².

1. Ὁ συνάδελφος Δ. Πετρόπουλος ξέρει τὴν ἐκφραση ἀπὸ τὴν Ἀνδρίτσαινα: τὸν θυμήθηκα τὸν παππού μου.

2. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ, ὁ.π. Ὅμοια παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα βλ. στὸν KÜHNER - GERTH, 1, 166 κ.έ.

29. Γρυπάρης ἢ "Ομηρος;

Στὴ δευτέρη ἔκδοση τῶν Ἀπάντων τοῦ Γρυπάρη, τῆ φροντισμένη ἀπὸ τὸν Γ. Βαλέτα¹, μέσα στὴ σειρὰ τῶν Σκαραβαίων διαβάζουμε τοὺς ἀκόλουθους στίχους μετὰ τὸν τίτλο «Ἐστιάδες» (σ. 172):

Ῥιμένα, τί ἔναι τὸ κακὸ ποὺ πάθατε; σὰν νύχτα
τὴν κεφαλή, τίς ὄφες σας καὶ τὰ κορμιὰ σκεπάζει
βογγᾶτε, καὶ στὰ μάγουλα τὰ δάκρυά σας τρέχουν,
σκιές γιομάτη ἢ ὀξώπορτα, γιομάτη κι ἢ ἀλλή σας,
ποὺ τρέχουν κάτω ἀπὸ τὴ γῆς στὸ σκότος· τώρα ὁ ἥλιος 5
ἀπ' τὰ οὐράνια χάθηκε κι ἡ καταχνιὰ φουντώνει...

· · · · ·
Στὸν ὕπνο μου νὰ τὸ ἴβλεπα θὰ πέθαιν' ἀπ' τὸν τρόμο.

Τὸ σχετικὸ σχόλιο (σ. 570) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ ἀπόσπασμα (1-6) ἔχει βρεθῆ ἄτιτλο σ' ἓνα τετράδιο μετὰ σχεδιάσματα τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ 1899. Τί ὀδήγησε τὸν ἐκδότη νὰ τὸ ἐπιγράψῃ «Ἐστιάδες» καὶ νὰ τὸ συνδέσῃ μετὰ τὸν στ. 7, παρμένον ἀπὸ ἄλλοῦ, δὲν κατορθώσαμε νὰμαντέψουμε. Ἔνα εἶναι βέβαιον: Οἱ στ. 1-6 εἶναι πιστὴ — καὶ ὠραία — μετάφραση τῶν λόγων ποὺ ἀπευθύνει ὁ μάντης Θεοκλύμενος στοὺς μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης προλέγοντας τὸν ἄμεσο θάνατό τους, στὸ υ τῆς Ὀδύσσειας (351-357):

ἄ δειλοί, τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν ὑμέων
εἰλύαται κεφαλαί τε πρόσωπά τε νέρθε τε γούνα,
οἰμωγὴ δὲ δέδηε, δεδάκρυνται δὲ παρειαί,
αἵματι δ' ἐρράδαται τοῖχοι καλαί τε μεσόδμοι²
εἰδώλων δὲ πλέον πρόθυρον, πλείη δὲ καὶ ἀλλή, 355
ἱεμένων Ἐρεβόσδε ὑπὸ ζόφον· ἠέλιος δὲ
οὐρανοῦ ἐξαπόλωλε, κακὴ δ' ἐπιδέδρομεν ἀχλύς.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι σὲ μιὰ νεώτερη ἔκδοση οἱ ὀμηρικὸι στίχοι πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ πρωτότυπα ἔργα τοῦ ποιητῆ.

Προσθήκη. Ἀπὸ τὰ πρωτότυπά του πρέπει νὰ διαγραφῇ καὶ ὁ «Λύχνος τοῦ Φλάκκου» (σ. 133). Ἡ ὑπόψια τοῦ ἐκδότη (σ. 559) ὅτι «μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πάρῃ σὰν μετάφρασμα ἀπὸ Λατίνον ποιητῆ» ἀποδείχεται σωστὴ. Ὁ Γρυπάρης μεταφράζει τὸ ἑλληνικὸ ἐπίγραμμα τοῦ Στατυλλίου Φλάκκου (Παλ. Ἀνθολ. 5, 5): Ἀργύρεον νυχίων με συνίστορα πιστὸν ἐρώτων...

1. ΓΡΥΠΑΡΗΣ, Ἀπαντα, Τὰ πρωτότυπα μετὰ τὰ μικρὰ μεταφράσματα, Δεύτερη ἔκδοση συμπληρωμένη, Ἔκρινε Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, Ἀθήνα 1967.

2. Ὁ στ. 354 δὲν ἔχει ἀποδοθῆ στὴ μετάφραση.

30. Ἡ προσφώνηση τοῦ Γρυπάρη στὸν Ρομανιόλι

Στὸ γεῦμα ποῦ ἔγινε στὴν Ἀθήνα στίς 29 Νοεμβρίου 1933, γιὰ νὰ τιμηθῆ ὁ Ρομανιόλι, ὁ Γρυπάρης τὸν προσφώνησε σὲ ἀρχαιότροπους ἐλεγειακούς στίχους. Ἐπειδὴ τὸ ἐπίγραμμα ἔχει κακοποιηθῆ ἀπὸ τοὺς στοιχειοθέτες τῶν ἐφημερίδων ποῦ τὸ πρωτοδημοσίεψαν καὶ ὁ Βαλέτας τὸ καταχωρίζει στὰ "Ἀπαντα Γρυπάρη χωρὶς ἀλλαγές" (² σ. 271. Πρβ. τὰ σχετικὰ σχόλια στὴ σ. 591), δοκιμάζω ἐδῶ νὰ τὸ ἀποκαταστήσω στὴν ἀρχικὴ του μορφή. Καὶ ἀξιίζει νὰ ἀποκατασταθῆ, καὶ γιὰτὶ εἶναι πολὺ ἀξιόλογο καὶ γιὰτὶ ὁ Γρυπάρης, ποῦ ἀπὸ τὰ μαθητικὰ του ἀκόμα χρόνια ἤξερε ὅσο λίγοι τὴν ἀρχαία μετρικὴ καὶ γλώσσα, ἀποκλείεται νὰ ἔκανε γραμματικά, συνταχτικὰ καὶ μετρικὰ σφάλματα.

Ἄγλαὸν Ἀῦσονίης τέκος, ἤλυθες Ἑλλάδα γαίην,
 ἦν περὶ κῆρι φίλεις καὶ μάλα δὴν ἐπόθεις·
 πομπῆες δέ σ' ἄγον παλινάγροτοι ὄσσοι ἀοιδοὶ
 τῆδ' ἐν γῆ τέχνης πείραθ' ἴκοντό ποτε·
 οὐς σὺ τεῆ σοφίῃ φωνὴν ἰταλὴν περιέσσας
 ἐν κλυτῆ ἄνστησας Συρακοσῶν θυμέλῃ,
 τοίην ἐν καρδίαις φρεῖκα τραγικὴν ὀροθῆναι,
 οἴην καὶ Βάκχου ἐν τεμένει τὸ πάλαι.
 Τῶ σ' ἀγαπαζόμενοι Φοίβου δάφνη στεφανοῦσιν
 ἠδὲ Διονύσου κισσῶ ἀειθαλέι·
 ἡμεῖς τ' ἐδάξοντες ἀείδομεν ἐν χορῶ ἄντην·
 χαῖρ' ἱερεῦ Μουσῶν, Ἔττορε Ρομανιόλι.

3 πομπῆες... ἄγον 4 τῆ δ' 5 τεῆ: ἐῆ 6 ἂν στήσας Συρακοσῶν 7 καρδίαις
 9 στεφανοῦσιν: στεφύωσι [!] 10 Διονύσου 12 Ρομανιόλι

Παρατηρήσεις: 2 μήπως φιλεῖς; 4 μήπως τῆδ' ἐν γῆ; 6 Συρακοσῶν: νόμιμη μετρικὴ ἔκταση τῆς πρώτης συλλαβῆς 9 στεφανοῦσιν: οἱ ἀοιδοὶ (ἀπὸ τὸν στ. 3).

Θεσσαλονίκη

I. Θ. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

ΑΚΕΔΝΟΤΕΡΟΝ ἢ ΑΚΙΔΝΟΤΕΡΟΝ;

Στὸ «Ἡθικὸ ποίημα» ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς¹ συμβουλεύει τὸν ἀναγνώστη του στὸ κεφάλαιο ζζ' «Περὶ τοῦ γνῶθι σεαυτὸν»:

*“Ὅρα γὰρ πάντα τὰ θνητῶν καὶ γνῶθι σου τὴν φύσιν,
ὡς οὐ φυτόν οὐράνιον ἄνθρωπος οὐδὲ θεῖον,
οὐ δένδρον κηπευόμενον τῇ τοῦ θεοῦ παλάμῃ,
ἀλλὰ θεοῦ διατριβὴ καὶ παίγνιον τῆς τύχης.
Οὐδὲν γὰρ ἄκεδνότερον ἀνθρώπου γαῖα τρέφει.*

Ἐκτελευταῖος στίχος εἶναι ἕνα αὐτούσιο δάνειο ἀπὸ τὸν Ὀμηρο, σ 130:

Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο.

Ἐκ Μανασσῆς ἀντέγραψε τὸν ὁμηρικὸν στίχον ἀκόμη μιὰ φορά στὸ μυθιστόρημά του «Τὰ κατ' Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν»², λόγος θ' 4:

ὡς ἀκιδνότερον οὐδὲν ἀνθρώπου γαῖα τρέφει.

Στὸ χωρίο αὐτὸ ὁ ἐκδότης τοῦ μυθιστορήματος Εὐδ. Τσολάκης διαπίστωσε ὀρθὰ τὸ δάνειο³.

Ἐπιπλέον ἀπὸ τὴν ταύτιση αὐτὴ πρέπει τὸ ἐπίθετο στὸ «Ἡθικὸ ποίημα» νὰ διορθωθῇ ἀπὸ ἄκεδνότερον⁴ σὲ ἀκιδνότερον, ὅπως καὶ στὸ στίχον τοῦ μυθιστορήματος. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διορθώσουμε καὶ τὸ ἀντίστοιχο λῆμμα στὸ πολύτιμο «Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας» τοῦ καθηγ. Ε. Κριαρᾶ⁵: «ἄκεδνος, ἐπίθ. Μανασσ., Ποίημ. ἡθ. (Miller) 628. Ἀπὸ τὸ στερ. ἀ- καὶ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. κεδνός. Ἀσήμαντος, ἀνάξιος λόγου». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ στὸ «Ἡθικὸ ποίημα» ἔχομε τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ἐπίθετο ἀκιδνός⁶, ἐνῶ τὸ ἄκεδνος εἶναι σὲ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, ἀμάρτυρο.

Θεσσαλονίκη

ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ

1. E. MILLER, Poème moral de Constantin Manassès, Annuaire de l'Association pour l'encouragement des Études grecques en France 9(1875) 61-62.

2. ΕΥΔ. ΤΣΟΛΑΚΗ, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντῖνου Μανασσῆ, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 77.

3. ΕΥΔ. ΤΣΟΛΑΚΗ, ὁ.π. σ.109. «Ἐκ τῆς στίχου εἶναι παρμένος ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια, σ 130: οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο». Ἐκ Ο. MAZAL, Das moralische Lehrgedicht in Cod. Paris. gr. 2750 A, BZ 60(1967) 261, διαπιστώνει μόνο ὅτι «in gleicher Weise stimmen die Verse 625-628 des Moralgedichtes mit IX 1-4 bei Manasses überein». Πρβ. καὶ τὸν πίνακα στὴ σ.266.

4. Ὅπως μὲ πληροφορήσε ὁ καθηγ. κ. Εὐδ. Τσολάκης τὸ χφ (Paris. gr. 2750A, φ.101^v) παρέχει πολὺ εὐανάγνωστα τὴ γραφὴ ἀκεδνότερον.

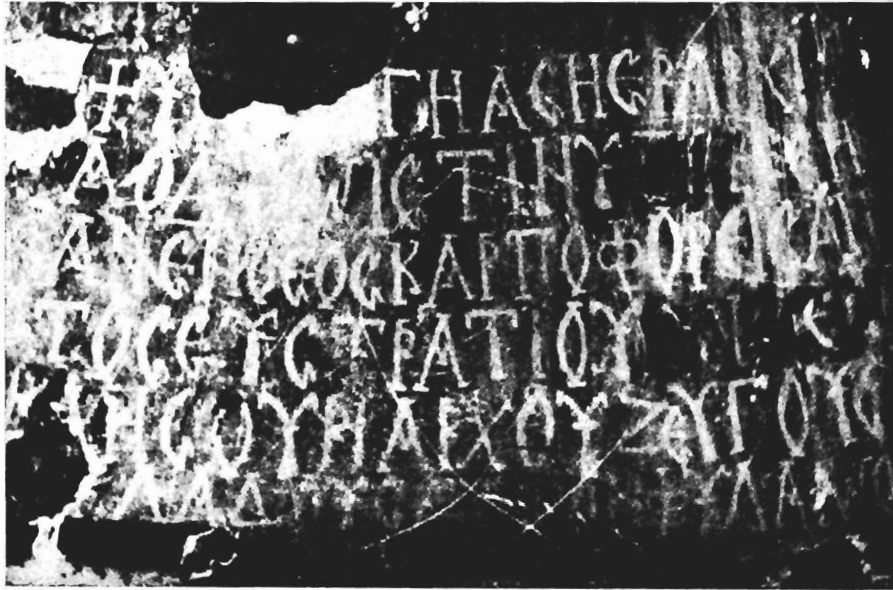
5. Ε. ΚΡΙΑΡΑ, Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας (1100 - 1669), τ.Α', Θεσσαλονίκη 1969, σ.152.

6. Ἐκ Μανασσῆς ἤξερε καλὰ Ὀμηρο, Ἡρόδοτο, Σοφοκλῆ κλπ., πρβ. ΤΣΟΛΑΚΗ, ὁ.π. σ. 16.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ

1. Μία καππαδοκική επιγραφή

Παρουσιάζοντας μιάν ανεξερεύνητη ως τώρα μικρή «μονόπετρη» ἐκκλησία στοὺς Ortahisar τῆς Καππαδοκίας, ὁ G. P. Schiemenz¹ καὶ ἀναλύοντας ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης τὶς τοιχογραφίες της (ποὺ τὶς τοποθετεῖ στὸν 9ο αἰῶνα, στὸ τέλος τῆς εἰκονομαχίας), δημοσιεύει καὶ τὶς ἐπιγραφές καὶ τὰ χαράγματα ποὺ συνοδεύουν τὶς τοιχογραφίες αὐτές. Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα (καὶ ἡ πιὸ δυσκολοερμήνευτη) ἐπιγραφή εἶναι ἡ ζωγραφισμένη (μὲ λευκὸ χρώμα) κάτω ἀπὸ τὸν ἅγ. Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο σὲ μιὰ εἰκονογράφηση τῆς σταυρώσεως στὸ ἀνατολικὸ τύμπανο τοῦ ναοῦ· ὁ συγγρ. παρέχει μιὰ πολὺ καθαρὴ εἰκόνα (εἰκ. 10 τῆς μελέτης του, ἐδῶ εἰκ. 1) καὶ τὴ μετα-

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφή ἐκκλησίας Ortahisar.

γράφει ὡς ἐξῆς (σ. 249): +ΥΠ[ΕΡΥ]ΓΗΝΑCΗΕΡΑΡΧΙ |²ΑΟΔΟΙΩ
ΙCΤΙΝΥΠΕΡΕCΗ |³ΑΝΕΝΘΕΟCΚΑΡΠΟΦΟΡΕΙCΑΝ |⁴ΤΟCΕΥCΤΡΑ-
ΤΙΟΥ. ΥΕΡ. ΕΤ? |⁵ΚΑΝCΟΥΡΙΑΡΧΟΥΖΕΥΓΟΥC |⁶ΚΛΑΛΟΥCΑ. ΤΟΝ

1. GÜNTER PAULUS SCHIEMENZ, Die Kapelle des Styliten Niketas in den Weinbergen von Ortahisar, JÖB 18 (1969) 239 - 258.

ΦΥΛΑΙΩΟΙ ῥ|ΑΜΗΝ. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι κατεστραμμένη στὴν ἀρχὴ τῶν στ. 1, 5, καὶ 6, καὶ στὸν στ. 2 καὶ 4 σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἔχουν τεθῆ ἀπὸ πάνω μαῦρα γράμματα. Τὰ πολλὰ ἐρωτηματικά δείχνουν τὴ δυσκολία τῆς σωστῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς ἐρμηνείας. Τὴν ἀρίθμηση τῶν στίχων τὴν πρόσθεσα ἐγὼ γιὰ ἐυκολία. Ὁ συγγρ. δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ μεταγράψῃ τὴν ἐπιγραφή, δίνει ὅμως μετάφραση, ποὺ μᾶς δείχνει πῶς περίπου νομίζει πῶς μπορεῖ νὰ διαβαστῆ. «Für das Heil des Hierarchen Aodoiois. Seinen Dienst erhöhte (?) Gott durch den fruchttragenden Eustratios, Wohltäter (?), in der Übermalung ein weiterer Name ?), Kleisurarch, ein Paar der frömmsten (?), oder ein Ortsname?)) Amen». Στὸν ἱεράρχη μὲ τὸ ξενικὸ ὄνομα Aodoiois θὰ πρέπει, προσθέτει, ν' ἀναγνωρίσουμε ἓναν ἐπίσκοπο, ἴσως ἀκόμα τὸν πρῶτο τῶν μοναστικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς περιοχῆς· ὁ κλεισουριάρχης Εὐστράτιος χρονολογεῖ μὲ τὸν τίτλο του τὴν ἐπιγραφή στὸν 9ο αἰώνα.

Θὰ ἤθελα νὰ σημειώσω μερικὲς παρατηρήσεις μου, ποὺ χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ ἀποκρυπτογραφήσουν τὴ δύσκολη ἐπιγραφή, ἴσως νὰ συμβάλουν στὴν καλύτερη κατανόηση ἑνὸς ἢ δύο σημείων. Σωστά, νομίζω, ὁ ἐκδ. διαβλέπει στὴν ἀρχὴ τοῦ στ. ἓνα «fremdklingendes» ὄνομα. Τὸ μεταγράφει Aodoiois καὶ θέτει ἀμέσως ὕστερα τελεία. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐπόμενη φράση ποὺ μεταφράζει, συμπεραίνω πῶς διαβάζει περίπου: Ἐπερ ὑγείας Ἱεράρχη¹ Ἀοδοίοις. Τὴν ὑπερεσίαν ἐν (?) Θεὸς καρποφορήσαντος Εὐστρατίου. Συνάπτει πάντως τὸ καρποφορήσαντος μὲ τὸ Εὐστρατίου (durch den fruchttragenden Eustratios), δὲν καταλαβαίνω ὅμως μὲ ποιὸν τρόπο μπορεῖ νὰ «ἐκαρποφόρησε» ὁ Εὐστράτιος. Νομίζω πῶς μποροῦμε μὲ περισσότερη πιθανότητα νὰ διαβάσουμε: Ἐπερ υγίας Ἱεραρχι Αοδοιο ις τιν υπερεσηαν ενθεος καρποφορεισαντος, δηλ. «Ἐπερ ὑγείας ἱεράρχη Αοδοίο [?], εἰς τὴν ὑπερεσίαν² ἐνθέως καρποφορήσαντος». Τότε τὸ Εὐστρατίου θὰ συναφθῆ μὲ τὰ ἐπόμενα: Εὐστρατίου ... κλεισουριάρχου. Δυστυχῶς τὰ μαῦρα γράμματα ποὺ ἔχουν ἐπιζωγραφηθῆ στὸ τέλος τοῦ στ. 4 καθιστοῦν τελείως ἀδιάγνωστη τὴν ἀρχικὴ γραφή· ὅ,τι μπόρεσε νὰ διαβάσῃ ὁ ἐκδ. (καὶ ποὺ ἀναγνωρίζεται στὴ φωτογραφία) ΥΕΡ. ΕΤ? εἶναι ἀρκετὰ ἀμφίβολο, καὶ ἡ ἀνάγνωσις εὐεργέτου ποὺ προτείνει διστακτικὰ (Wohltäter?) δύσκολα μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῆ· θὰ χρειαζόμεσθε βέβαια ἓνα συμπλεκτικὸ (π. χ. τε), ἀλλὰ τὰ λείψανα τῶν γραμμάτων φαίνεται

1. Ἐς σημειωθῆ ἡ δημοτικὴ γενικὴ (ἀντὶ ἱεράρχου). Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὕτη σημειῶνω μιὰν ἄλλη δημοτικὴ γενικὴ, σὲ μιὰ βυζαντινὴ εἰκόνα ἀπὸ τὸ Μελένικο (SUZY DUFRENNE, Byzantion 38, 1968, 18 - 27, καὶ I. DУЖЕВ, αὐτ. σ. 41): ΠΡΟΚΟΠΗΟΥ ΑΡΧΗΕΡΕΑ = Προκοπίου ἀρχιερέα — ὅπου ὅμως ὁ ἐκδ. μεταγράφει ἀρχιερέ... (δηλώνοντας ἴσως μὲ τ' ἀποσιωπητικὰ κάποιο δισταγμὸ γιὰ τὸν τύπο τῆς γενικῆς).

2. Ἄλλος δημοτικὸς τύπος!

νά τὸ ἀποκλείουν. Ἴσως νὰ ὑποκρύπτεται τὸ κύριο ὄνομα τοῦ Εὐστρατίου κλεισουριάρχου (ἢ συμπλήρωμα τοῦ τίτλου; ἢ τοπωνύμιο τῆς κλεισούρας;). Τὸ ζεῦγος εἶναι φυσικὰ οἱ δύο αὐτοί, ὁ Ἀόδοιος (ἔχι Ἀοδοιοις) καὶ ὁ Εὐστράτιος, ἀλλὰ ὁ τελευταῖος στίχος ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητος: ΚΛΑΛΟΥΣΑ. ΤΟΝΦΥΛΑΙΩΟΙ. Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω γιατί ὁ ἐκδ. μεταφράζει ein Paar der frömmsten (ζεύγους εὐλαβεστάτου;). Στὴ φωτογραφία νομίζω πὼς διακρίνω στὸ τέταρτο γράμμα μιὰ λευκὴ γραμμὴ ποὺ ἐνώνει τὰ δύο σκέλη, δηλ. Δ καὶ ἔχι Λ· αὐτὸ θὰ μᾶς ἐπέτρεπε ἴσως τὴν ἀνάγνωσι κλάδου (ἢ ἴσως καὶ ἐκ κ]λάδου, ἀφοῦ ἡ φθορὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου ἐπιτρέπει νὰ συμπληρώσουμε δύο ἢ τρία γράμματα). Τότε τὰ ὑπόλοιπα θὰ παρέχουν πιθανόν, ἔχι ἓνα τοπωνύμιο (ὅπως διστακτικὰ προτείνει ὁ ἐκδότης), ἀλλὰ τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα τοῦ «κλάδου», στὸν ὁποῖον ἀνήκε τὸ ζεῦγος αὐτό, ποὺ ἴσως νὰ ἦταν αὐτάδελφοι.

Γιὰ τὶς ἄλλες ἐπιγραφὲς τοῦ ἴδιου δημοσιεύματος θὰ ἤθελα νὰ συσχετίσω τὸ παράξενο πάντως ΠΘΥΜΗΟΣ (=Εὐθύμιος) (σ. 242) μὲ τὸ ΥΚΘΙΑΣ καὶ ἄλλα παρόμοια (στὶς ἐπιγραφὲς συχνὸ εἶναι τὸ φαινόμενο δύο στιγμιαῖα (κτ, πτ) ἢ δύο ἐξακολουθητικὰ (χθ, φθ) σύμφωνα νὰ μετατρέπονται ἔχι σὲ ἐξακολουθητικὸ + στιγμιαῖο (χτ, φτ), ὅπως στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ, ἀλλὰ ἀντίστροφα (κθ, πθ)¹. Τὸ Α-Θ-Ν-С (αὐτ., εἰκ. 1β) ἴσως νὰ μπορῇ νὰ διαβαστῇ Ἀθανάσιος (ἢ ἀνάγνωσι τοῦ Α. Bandy, ὑποσ. 11, μοῦ φαίνεται τελείως ἀπίθανη)· τὸ ΑΝΔΡΕΑΣ τῆς εἰκ. 14 εἶναι μᾶλλον ΑΝΤΡΕΑΣ (δὲν διακρίνω Δ, ἀλλὰ καὶ Τ δὲν διακρίνεται καθαρὰ)· τὸ ΙΔΕΗΜΙ[Τ]Ε... (σ. 247) θὰ πρέπει βέβαια νὰ συμπληρωθῇ ἴδε ἢ μητέ[ρα] σου.

2. Ἄλλες καππαδοκικὲς ἐπιγραφὲς

Οἱ σκαλισμένες στὸ βράχο ἐκκλησιᾶς τῆς Καππαδοκίας, ποὺ τὶς ξέρουμε κυρίως ἀπὸ τὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ P. Jerphanion (καὶ ἀπὸ τὸ συγκινητικὸ ὄδοιπορικὸ τοῦ Σεφέρη), ἔχουν τὴν ἰδιαίτερη θέση τους μέσα στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς τέχνης· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιγραφὲς τους παρέχουν ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ δημοτικὴ μορφή τῆς γλώσσας τους, καθὼς μάλιστα οἱ περισσότερες ἀνήκουν σὲ σχετικὰ πρῶιμη ἐποχὴ (πρὶν ἀπὸ τὸ 1071) καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀκραία αὐτὴ γωνιά τοῦ Βυζαντίου, μακριὰ ἀπὸ τὴ βασιλεύουσα καὶ τὸ ἐπίσημο κέντρο—στὰ μέρη ὅπου, καθὼς πιστεύουμε, γεννήθηκε ὁ ἐπικὸς ἀκριτικὸς κύκλος. Ἡ δημοτικότερη γλώσσα τῶν ἐπιγραφῶν καθρεφτίζεται σὲ νεωτερικὸς φθογγολογικοὺς τύπους—ποὺ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐκδότες

1. Βλ. τώρα γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΗ, ἐδῶ παραπάνω σ. 120-121.

τούς ἀποκαθιστοῦν καὶ τούς «διορθώνουν»—ἢ στὶς «ἀνορθογραφίες» τους· διαλέγω στὴν τύχη: Η ΜΑΓΥ, ΟΡΟΝΤΕC ΕΠΙ CΤΑΒΡΟΥ, Ε ΜΥΡΟΦΟΡΕ, καὶ γλωσσικά: ΒΑΥΤΙCΜΑ, ΕCΚΟΤΙCΤΗ, ΤΗΝ ΚΗΔΕΨΙΝ, ΔΟΜΑC (=δός μας). Δὲν ξέρω νὰ ἔχη γίνει ιδιαίτερη ἐξέταση τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη¹. Καταχωρίζω ἐδῶ μερικὲς μικροπαρατηρήσεις σὲ ἐπιγραφὰς δημοσιευμένες στὸ σχετικὰ πρόσφατο βιβλίο τῶν NICOLE ET MICHEL THIERRY, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce*, Παρίσι 1963.

Ἐκκλησία Ταῖς Kilisesi (σ. 69) CPC ΚΗΜΑ|ΖΟΜΕΝΟΝ ΒΟ|ΗΘΟC. Οἱ ἐκδότες διαβάζουν *Στ(αυ)ρ(ὸ)ς κ(οι)μαζομέν(ω)ν βοηθός* (σὲ παρένθεση διορθώνουν τὶς «ἀνορθογραφίες»), καὶ μεταφράζουν «secours des défunts». Ἄλλὰ τύπος *κοιμάζομαι* (τοῦ *κοιμῶμαι*) εἶναι ἄγνωστος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἡ διόρθωση ποὺ ἐπιβάλλεται εἶναι μόνο τοῦ ἀρχικοῦ Κ σὲ Χ: ΧΗ-ΜΑΖΟΜΕΝΟΝ = *χειμαζομένων* ἢ ἔκφραση ἄλλωστε *χειμαζομένων βοηθός* (ὁ βοηθός τῶν ταλαιπωρημένων, τῶν βασανισμένων) εἶναι συνηθισμένη στὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία (*χειμαζομένων λιμῆν* ὀνομάζεται π. χ. ἡ Παναγία). Ἄλλὰ δὲν ὑπάρχει καὶ ἀνάγκη γιὰ διόρθωση ὅπως φαίνεται στὴ φωτογραφία, πίν. 37, 5, τὸ πρῶτο γράμμα εἶναι καθαρότατο Χ.

Αὐτ. (σ. 68): ΜΕΤΑΤΕ|ΘΗC ΕΚ ΤΟΥ ΕΗΟΥ. Οἱ ἐκδ. *μετατεθ(εις) ἐκ τοῦ ἐ(μ)οῦ*, καὶ μεταφράζουν: «qui m'a quitté». Οὔτε ὡς νόημα ὅμως οὔτε ὡς γλωσσικὴ διατύπωση εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἢ ἀνάγνωσιμη. Στὴ φωτογραφία (πίν. 37, ἀρ. 4) νομίζω ὥστόσο πὼς διαβάζεται ΒΗΟΥ (ἔχι ΕΗΟΥ), δηλ. βίου (βλ. καὶ στὴν ἐπιγρ. ἀρ. 6, σ. 69, ΒΗΟΝ)· *μετατεθείς ἐκ τοῦ βίου*, δηλ. «ἀποθανών».

Σελ. 92 (εἰκ. 21): (Ὁ ἅγιος Ζωσιμᾶς) ΚΗΔΕΒΤΗ ΤΗ ΟCΙΑΝ ΜΑΡΗΑΝ. Οἱ ἐκδ. *κηδε(εύε)τ(αι) τή(ν) ὁc. Μ.* Ἡ εἰκόνα παριστάνει πραγματικὰ ἐνταφιασμό, ἀλλὰ ὁ μέσος τύπος τοῦ ρήματος λέγεται πάντα μὲ παθητικὴ σημασία καὶ ποτὲ μὲ ἐνεργητικὴ. Δὲν μπορεῖ ὁ ἅγιος Ζωσιμᾶς νὰ *κηδεύεται* (δηλ. νὰ κηδεύῃ) τὴν ὁσία Μαρία. Ἄλλωστε *χρειάστηκαν καὶ πολλὰς ἐπεμβάσεις* γιὰ νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ ΚΗΔΕΒΤΗ σὲ *κηδε(εύε)τ(αι)*. Νομίζω πὼς τὸ Τ μετὰ τὸ Β μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ Γ, καὶ τότε θὰ εἴχαμε ΚΗΔΕΒΓΗ: *κηδεύγει*. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἡμίφωνου j σὲ ρήματα σὲ *-εύω*, *-αύω* κτλ. εἶναι συνηθισμένη σὲ πολλὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα, μαρτυρεῖται ὅμως κιόλας ἀπὸ

1. Γιὰ τὴ γλώσσα τῆς Καππαδοκίας βλ. κυρίως τὸ βιβλίο τοῦ R. M. DAWKINS, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge 1916 — τὴν «πρώτη καὶ δυστυχῶς καὶ τελευταία συστηματικὴ μελέτη τῆς καππαδοικῆς διαλέκτου», ὅπως σημειώνει ὁ Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*, Ἀθ. 1948, σ. 9. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ βιβλίο, στίς σ. 8 - 14, καταποτιστικὴ εἰσαγωγή, καθὼς καὶ πλήρης βιβλιογραφία γιὰ τὴν καππαδοικὴ διάλεκτο.

τὸν 8ο καὶ τὸν 9ο αἰώνα: *στρατεύγη, ἀναγορεύγει, κλαδεύγει*¹. Ἔλλωστε οἱ ἴδιες οἱ καππαδοκικὲς ἐπιγραφές μᾶς δίνουν μιὰ παράλληλη περίπτωση. Στὸ ἴδιο βιβλίο τους οἱ ἐκδότες (σ. 55, εἰκ. 11, πίν. 31b) δημοσιεύουν τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή: *HOCTΦ OTAN EΠOPEYΓETON EΠI TIN EΓIΠTO·* τὴν διαβάζουν, βέβαια, *ἐπορεύετο καὶ (Aἴ)γ(υ)πτο(υ)*, σημειώνουν ὅμως παρακάτω (σ. 64) τὸ φαινόμενο τῆς ἀναπτυξῆς τοῦ γ (ἀδιάφορο ἂν τὸ θεωροῦν «εὐφωνικό»).

Στὴν Gulanlı Kilise (τὴν ἐκκλησία μὲ τὰ φῖδια, σ. 101, πίν. 50a), στὴν τοιχογραφία ποὺ παρασταίνει τὴ Δευτέρα Παρουσία, εἰκονίζονται τέσσερις ἁμαρτωλὲς γυναῖκες ποὺ τίς τρῶνε τὰ φῖδια (ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἡ ὀνομασία τῆς ἐκκλησίας). Ἡ παράσταση τῆς πρώτης εἶναι κατεστραμμένη, ἡ τρίτη εἶναι, ὅπως σημειώνεται στὴν ἐπιγραφή, αὐτὴ *ΟΠΟΥ ΚΑΤΑΛΑΛΗ* (ὅπου καταλαλεῖ), ἡ τέταρτη *ΟΠΟΥ ΠΑΡΑΚΡΟΑΤΕ* (παρακροᾶται). Τὴ δεύτερη τὰ φῖδια τὴ δαγκώνουν στὰ στήθη· τὴν ἐπιγραφή ποὺ τὴ συνοδεύει οἱ ἐκδ. τὴν παρέχουν *ΟΠΟΥΦΠOCTPΕΦTANHΠH* καὶ μεταγράφουν: *ὄπου (οῦ)-π(ω)ς τρέφ(ει) τὰ νήπ(ι)α*, «celle qui n'a pas nourri ses enfants». Κι ἐδῶ ὅμως χρειάστηκαν πολλὲς ἐπεμβάσεις γιὰ τὴ μεταγραφή. Δυστυχῶς στὴ φωτογραφία τοῦ πίν. 50a ὁ πρῶτος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς δὲν διακρίνεται· εἶναι ὅμως, νομίζω, φανερὸ πὼς οἱ ἐκδότες πῆραν γιὰ *Φ ἕνα Α* (τοῦ γνωστοῦ βυζαντινοῦ τύπου μὲ τὴν ὄρθια κεραία καὶ τὴν καμπύλη ἀριστερά), καὶ ἡ ἐπιγραφή πρέπει νὰ διαβαστῆ: *ὄπου ἀποστρέφ(ει) τὰ νήπια*, ποὺ διώχνει, δὲν θηλάζει ἢ ἴδια τὰ παιδιὰ της.

Γιὰ τὴν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφή τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου *Bélisérama* (σ. 202-206) ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα, μετὰ τὴ δημοσίευση τῶν Thierry, καὶ ὁ πατὴρ V. LAURENT (REB 26, 1968, 367-371). Ἡ ἐπιγραφή πολὺ δύσκολα διαβάζεται· τὰ γράμματα ἔχουν φθαρῆ σὲ πολλὰ σημεῖα, μεταγενέστερα χαράγματα δυσκολεύουν ἀκόμα περισσότερο τὴν ἀνάγνωση, καὶ ἡ φωτογραφικὴ ἀπόδοση ἀπατᾷ σὲ πολλὰ σημεῖα². Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ π. Laurent βασίστηκε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά σὲ μιὰ μεγεθυμένη εἰκόνα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ λεπτομερῆ ἐπιτόπια ἐξέταση ποὺ ἔκαμε σύμφωνα μὲ τίς ὑποδείξεις τοῦ ἡ κυρία Thierry. Βασισμένος καὶ στὴν ἀκριβῆ γνώση τῶν τοπικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν ὁ π. Laurent ἀποκατέστησε σχεδὸν χωρὶς χάσματα τὴν ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφή, ποὺ μιλά γιὰ τὴν ἀφιέρωση τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν «ἀμιρά» Βασίλειο Γιαγούπη (Γα'qub) καὶ τὴ γυναῖκα του Θάμαρ, «ἐπὶ τοῦ πανυψηλοτάτου μεγάλου σουλτάνου Μασούτη, ἐπὶ δὲ Ρωμαίων βασιλεύοντος κυρίου Ἀνδρόνικου...». (Ὁ Ἀνδρόνικος εἶναι ὁ Β' Παλαιολόγος,

1. A. N. JANNARIS, *An historical Greek Grammar*, § 861, Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, MNE 1, 49-50.

2. LAURENT, ἔ.ξ., σ. 363.

1282 - 1295 καὶ 1320 - 1325, ὁ Σελτζοῦκος σουλτάνος ὁ Μασούτ Β', 1282 - 1297· ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται λοιπὸν στὰ χρόνια 1282 - 1295).

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ σημειώσω κι ἐδῶ μερικές μικροπαρατηρήσεις, με τὴν ἐλπίδα πὼς ἴσως συμβάλουν στὴν ἀκριβέστερη ἀποκατάσταση. Φυσικὰ δὲν ἔχω ὑπόψη μου παρὰ τὸ σχέδιο στὸ βιβλίο τῶν Thierry ἔ. ἀ. (ξαναδημοσιευμένο με διορθώσεις ἀπὸ τὸν Laurent — ἐδῶ εἰκ. 2), καθὼς καὶ τὴ φωτογραφία, Thierry πίν. 94.

Στ. 1. Ἐκαλλιερῆθ(η) ὠρ(αίως) ὁ | πάνσεπτος ναός. Στὸ σχέδιο φαίνεται βέβαια καθαρὰ τὰ γράμματα ΠΙΘΩΡΟ (ιδίως τὰ ΩΡ, γράφει ὁ L., «se détachent nettement sur la photo»), γι' αὐτὸ καὶ εἶναι κατηγορηματικὸς πὼς δὲν μπορεῖ νὰ διαβάσουμε τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ὠρ(αίως)· παραδέχεται ὡστόσο πὼς ἡ ἔκφραση ξενίζει κάπως. Μήπως προσεχτικότερη ἐξέταση μᾶς ἀποκάλυπτε πιθανὸν συντομογραφικὰ σημάδια πάνω ἀπὸ τὰ γράμματα, πού θὰ μᾶς βοηθοῦσαν στὴ συμπλήρωση; Ἴσως: ὡς ὄρᾱς ἢ οὔτος ὁ; (Στὴ φωτογραφία πάντως τοῦ πίν. 94 δὲν διακρίνεται τίποτα).

Στ. 3. τ(ῆς)...| γεγραμμένης κυρᾶς Θαμάρη καὶ τοῦ ἀμῆρ αὐτῆς. Πρῶτα πρῶτα νομίζω πὼς διακρίνονται καθαρὰ πάνω ἀπὸ τὸ τ καὶ τὸ ν τὰ συντομογραφικὰ σημάδια « πού σημαίνουν *ον* (με βαρεία): *τὸν ... γεγραμμένον*, δηλ. *τῶν ... γεγραμμένων*. Ὁ πληθυντικὸς ἀποκαθιστᾶ ἔτσι κάποια ἱεραρχικὴ ἰσορροπία στὸ ζευγάρι τῶν ἀφιερωτῶν, ὅσο κι ἂν ἡ Θαμάρη (πού εἶναι ἡ καθαντὸ ἀφιερῶτρια, ἀφοῦ αὐτὴ βαστᾶ καὶ τὴν ἐκκλησία στὴν εἰκόνα) μνημονεύεται πρῶτη.

Μετὰ τὸ τ(ὸν) στὸ σχέδιο διακρίνεται SΘ. Ὁ Laurent γράφει πὼς μετὰ τὸ ἄρθρο ὑπάρχει θέση γιὰ δυὸ γράμματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δεῦτερο φαίνεται σὰν (μικρογράμματο) γ, δὲν προσφέρεται ὅμως γιὰ κανέναν συνδυασμό. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ περιέμενε βέβαια κανεὶς κάτι σὰν ὦδε ἢ κάτωθι. Νὰ κάμουμε μιὰ ὑπόθεση κάπως τολμηρή; Δὲν εἶναι δηλ., νομίζω, ἀπίθανο ὁ συντάκτης τῆς ἐπιγραφῆς νὰ εἶχε γράψει κάτω: *τῶν κάτω γεγραμμένων* (ἢ καὶ μονολεκτικὰ *κατογγεγραμμένων*), τῶν ζωγραφισμένων δηλ. ἐδῶ ἀποκάτω. Τὸ κάτω αὐτὸ ὁ χαρακτὴς τὸ παρανέγνωσε *καιου* (=καὶ *ου*) καὶ τὸ ἀπέδωσε συντομογραφικὰ SΘ. Ὁ τύπος *κάτου* ἀντὶ *κάτω* ἀπαντᾶ κιόλας στὸν Κεκαυμένο καὶ σὲ κατωῖταλικά ἔγγραφα τοῦ 11ου αἰώνα¹.

Γιὰ τὸ ὄνομα τῆς γυναίκας ὁ Laurent (σ. 369) θεωρεῖ δυνατὸς μόνο τὶς ἀναγνώσεις *Θαμαρη* ἢ *Θαμαρις*. Ἐξίσου πιθανὴ εἶναι ὅμως, νομίζω, καὶ ἡ ἀνάγνωση *Θαμαρης* (με τὸ πολὺ συνηθισμένο σύμπλεγμα τῶν γραμμάτων HC), πού θὰ ἦταν ἡ κανονικὴ γενικὴ μιᾶς ὀνομαστικῆς (σύμφωνης με τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα) *Θάμαρη* (ἢ, ἔστω, *Θαμάρη*). Ἔτσι ἄλλωστε γράφεται τὸ ὄνομά

1. Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, Γλωσσικαὶ μελέται, σ. 45 (ἀπάνου, ὑποκάτου, κάτω, χάμου).

της και σὲ μιὰν ἄλλη ἐπιγραφή στὴν ὄροφή τῆς ἴδιας ἐκκλησίας¹. Ἡ ὑπόψια τοῦ L. γιὰ μιὰ ἐξελληνισμένη ὀνομαστική *Θαμάρης* μὲ γενική *Θαμάρη* μοῦ φαίνεται λιγότερο πιθανή.

καὶ τοῦ ἀμῆρ αὐτῆς. Ἡ ἀνάγνωση εἶναι τοῦ Restle². Ὁ Λεβίδης (1889)

Εἰκ. 2. Ἐπιγραφή Ἀγ. Γεωργίου Βελίσεραμα (τμήμα).

εἶχε διαβάσει ἀνδρὸς αὐτῆς (πού εἶναι σίγουρα λάθος) καὶ ἡ Thierry ἀμηνράρζης (καὶ εἶναι ὁ ἀμηνράρζης «un chef militaire à qui se donne un fief pour entretenir ses troupes»). Ὁ Laurent θεωρεῖ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Restle ὡς «seule acceptable». Στὴ φωτογραφία (πίν. 94) ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς τὸ σύμπλεγμα VT δίνει τὴν ἐντύπωση ἐνός Ρζ, αὐτὸ ὅμως ὀφείλεται, λείει ὁ Laurent, σὲ κακὸ φωτισμό· ὁ ἐπιτόπιος ἔλεγχος ἔδειξε πὼς γιὰ τὴν ἀνάγνωση αὐτῆς δὲν χωρᾶ ἀμφιβολία. Μετὰ τὸ τοῦ θά περιμέναμε ἄλλωστε γενική (ἀμηνράρζης), ἐνῶ στὸ σχέδιο τὸ τελικὸ C διακρίνεται πολὺ καθαρά. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ὁμολογῶ πὼς καὶ ἡ ἀνάγνωση τοῦ ἀμῆρ αὐτῆς δὲν μὲ ἱκανοποιεῖ. Πὼς θὰ δικαιολογηθῇ ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία αὐτῆς; Γιατί ὁ Βασίλειος νὰ χαρακτηρίζεται ἀμηνράς τῆς γυναίκας του; Νὰ διαβάσουμε ἴσως ἀντὶ ἀμῆρ: ἀμηνρά – ἀλλὰ τί μποροῦν νὰ δηλώνουν τὰ τέσσερα γράμματα ποὺ ὑπολείπονται; Μήπως ὅμως ἡ λύση εἶναι πολὺ πιὸ ἀπλή: ὄχι τοῦ ἀμῆρ αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦ ἀμῆρ αὐτῆς; Παλαιογραφικά, ἀνάμεσα στὸ ANHP καὶ τὸ AMHP ἡ διαφορὰ εἶναι μιᾶς κεραίας μονάχα· καὶ μὲ τὴν τόσο κακὴ κατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς δὲν μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι τὸ σχέδιο ἔχει ἀποδώσει πιστὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅλες τὶς κεραῖες τῶν γραμμάτων (στὴ φωτογραφία δυστυχῶς δὲν διακρίνεται τίποτα). Γλωσσικὰ πάλι, ἡ ἄκλιτη γενική (γιὰ τὴν ὁποία δὲν

1. THIERRY σ. 207: ΕΓΟΗΕΝΥΤΕΛΙΚΝΥΘΑΜΑΡΗ. Οἱ ἐκδότες μεταγράφουν *κν(ρά)* *Θαμαρῆ*, πιὸ σωστὸς ὅμως θὰ ἦταν ὁ τύπος *Θάμαρη*. Ἡ ἐπιγραφή δηλώνει (σὲ τόσο περιβλεπτή θέση!) πὼς ἡ κυρὰ *Θάμαρη* στὸν ναὸ αὐτόν, «ὄ(ν) ἔκτησάμην» (=ἔκτισα), ἐπιδίδει καὶ «ἀμπέλιο τοῦ πλευρῆ ὅπερ κατέχο αγοραστο ἀπο τον Σιαραφατήρη». Τὸ ἀμπέλιο τοῦ Πλευρῆ δὲν σημαίνει, βέβαια, «une vigne sur le versant», ἀλλὰ τὸ Πλευρῆς εἶναι ὄνομα, ὅπως καὶ τὸ Σιαραφατήρης (οἱ ἐκδ., ὄχι σωστὰ νομίζω, γράφουν Σιαραφατήρη: Siaraphaténès).

2. Die byzantin. Wandmalerei in Keinasien, I, Recklinghausen 1967, σ. 174-5.

λείπουν τὰ παράλληλα) δὲν θὰ ἦταν κάτι ποῦ θὰ μᾶς ἐξένιζε στὴ λαϊκὴ γλώσσα τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν¹.

3. Κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων

Στὴ λαμπρὴ μελέτη του γιὰ τὰ Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ Κάστρου τῶν Ἰωαννίνων (Ἀθ. 1968)² ὁ κ. Α. Βρανούσης συμπληρώνει μιὰ κτιτορικὴ ἐπιγραφή, ἀπὸ τὴν ὁποία μόνο τρία ἐλάχιστα θραύσματα ἔχουν σωθῆ³. Ἡ ἐπιγραφή, χαραγμένη μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια, ἔχει χαρακτήρα μνημειακόν· ὁ κ. Βρανούσης τὴ συνάπτει μὲ τὸν δεσπότη Θωμᾶ (Πρελιοῦμπο) καὶ τὴ χρονολογεῖ γι' αὐτὸν τὸ λόγο στὰ χρόνια 1379-1384. Ἄλλωστε ὁ χαρακτήρας τῶν γραμμάτων καὶ ἡ ἐπιμέλεια στὴ χάραξη τοποθετοῦν ἀσφαλῶς τὴν ἐπιγραφή στὰ βυζαντινὰ ἀκόμα χρόνια.

Ὁ κ. Βρανούσης, συνδυάζοντας τὰ ἱστορικὰ δεδομένα καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιγραφῆς, ποῦ τὴν ἐξετάζει μὲ κάθε δυνατὴ λεπτομέρεια, μπόρεσε ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα λείψανα ν' ἀποκαταστήσῃ ἂν ὄχι ὀλόκληρη τουλάχιστον ἓνα σημαντικὸ μέρος τῆς ἐπιγραφῆς. Πρόκειται ὁμολογουμένως γιὰ κατόρθωμα, ἀποτέλεσμα ἀναμφισβήτητης δξύνιας. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι ἡ σαγηνευτικὴ αὐτὴ ἀποκατάσταση ἔχει ὀρισμένα ἀδύνατα σημεῖα, κυρίως ἐπειδὴ δὲν ἔλαβε ὑπόψη τῆς μερικὰ στοιχεῖα θεμελιακά.

Εἴπαμε πὼς ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή σώζονται τρία ἐλάχιστα κομμάτια· τὰ δίνω ἐδῶ ὅπως τὰ μεταγράφει ὁ κ. Βρανούσης— καὶ ἡ μεταγραφή του εἶναι ἀπόλυτα ἀσφαλῆς:

... ΜΑC Τ ⁴ Θ	ΠΑCΗC : Κ	
ΟΚΕΑΛΒΑΝΗΤ	ΗΘΗC : ΕΤ	
ΩΚΟΔΩΜΗC	Κ Α Τ Ο Υ Τ	CΗΜΕΡΟΝ

Ἡ συμπλήρωσή του:

Θω]μᾶς τ(ῆς) θ[είας.....] πάσης : κ
 ὁ κε ἸΑλβανιτ[οκτόνος ἐπικλ]ηθῆς : ε
 ὦκοδωμῆσ[ατο τὸν νάρθη]κα τοῦτ[ον].

1. Ὁ κ. Stephan Henrich (ποῦ τὸν παρακαλῶ νὰ δεχτῆ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τις εὐχαριστίες μου) εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ὑποδείξῃ μερικὰ παράλληλα ἀπὸ μεσαιωνικὰ δημῶδη κείμενα: Χρον. Μωρ. 454 τὸν πατῆρ του, 1188 τὴν θυγάτηρ του, Διήγ. ἸΑπολλ. (Janssen) 6 μονογενῆ θυγάτηρ, 302 τῆς ἐαυτοῦ θυγάτηρ (πρβ. καὶ 52 τοῦ ἀναξ, 133 εἰς ἀναζήτησιν πριγκιπῆ ἸΑπολλωνίου). Ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἄλλωστε ἐποχὴ μαρτυρεῖται ἡ σύγχυση αὐτὴ στὴν κλίση τῶν τριτόκλιτων περιττοσύλλαβων: Κύριέ μου πατῆρ, μήτηρ (κλητ.), τοῦ ναύλου δοθέντος ὑπ' ἐμοῦ πλήρης (ἀπὸ παπύρους 2.-3. μ.Χ. αἰ.), βλ. Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ, Νεοελλ. Γραμματικὴ, Ἱστορ. Εἰσαγωγή, σ. 185, 193).

2. Βλ. καὶ τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ κ. Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗ, ἐδῶ παρακάτω, σ. 177-184

3. Ἐ.ἀ. σ. 64-70, καὶ εἰκ. 16 (α'-γ').

Δύο είναι, νομίζω, τὰ σημεῖα πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀπόλυτα ἀσφαλῆ καί ἀπό τὰ ὁποῖα μποροῦμε νά ξεκινήσουμε· ἡ πληροφορία πού μᾶς δίνει ὁ ἐκδ. (σ. 64), ὅτι «τὸ πρῶτον τεμάχιον εἶναι τὸ κάτω-ἀριστερὰ τμήμα τῆς ἐνεπιγράφου πλακῶς» καί «διατηρεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευράν του τὴν ἀρχικὴν ἐπιμελῆ λάξευσιν τοῦ λίθου, ὅπως καί εἰς τὴν βᾶσιν». Ὁ ἴδιος πιστεύει πῶς ἡ ἐπιγραφή εἶχε ἀρχικὰ περισσότερους ἀπὸ τοὺς τρεῖς στίχους πού σώζονται — ἴσως μάλιστα ὑπερδιπλάσιους· ἀλλὰ τὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν εἶναι, νομίζω, καί τόσο θετικό. Τὸ δεύτερο ἀσφαλές σημεῖο εἶναι οἱ τρεῖς κατακόρυφες στιγμές στὸν α' καί β' στίχο τοῦ δευτέρου τεμαχίου, οἱ ὁποῖες δηλώνουν ἀναμφισβήτητα τέλος στίχου, καί ἐπομένως ὅτι τὸ ἐπίγραμμα εἶναι ἑμμετρο. (Ὁ κ. Βρ. δὲν τὸ θεωρεῖ καί τόσο βέβαιο: «ἔχουν προφανῶς τεθῆ—γράφει— διὰ νὰ δηλώσουν σημεῖα στίξεως ἢ πρὸς διαχωρισμὸν τῶν στίχων, ἃ ν τὸ ἐ π ἰ γ ρ α μ μ α ἦ τ ο ἑ μ μ ε τ ρ ο ν» (σ. 67). Ὡστόσο τὴ συμπλήρωση τὴν κάνει σὲ στίχους).

Καί οἱ στίχοι βέβαιαι δὲν μπορεῖ νά εἶναι παρὰ οἱ τυπικοὶ βυζαντινοὶ δωδεκασύλλαβοι, πού οἱ κανόνες τους εἶναι γνωστοί: τήρηση τῶν ἀρχῶν τῆς προσωδίας (μὲ ἐξαίρεση τῶν διχρόνων), δώδεκα συλλαβές, πενθημιμερῆς ἢ ἐφθημιμερῆς τομῆ, παροξύτονο τέλος τοῦ στίχου. Τὸ τέλος τῶν δύο στίχων, πού μᾶς δίνεται μὲ τίς στιγμές, εἶναι ἐπομένως ἀναγκαστικὰ παροξύτονο: *πάσης, -ήτης*· καί ἡ συμπλήρωση τοῦ ἐκδ. *ἐπικλ/ηθεις* δὲν μπορεῖ νά εἶναι σωστή, ὅπως, γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δὲν μπορεῖ νά εἶναι σωστὸ καί τὸ τέλος τοῦ τρίτου στίχου: *τὸν νάρθη]κα τοῦ[τον*, ἐπειδὴ εἶναι προπερισπώμενο καί ὄχι παροξύτονο. Ἀλλὰ οἱ στίχοι, ὅπως τοὺς συμπληρώνει ὁ κ. Βρανούσης, βιάζονται καί ἕναν ἄλλον ἀπὸ τοὺς βασικοὺς κανόνες τοῦ δωδεκασύλλαβου, τὸν κανόνα τῆς τομῆς:

*ὁ καὶ Ἀλαβανιτοκτόνος ἐπικληθεις
ὠκοδομήσατο τὸν νάρθηκα τοῦτον.*

Ὁ πρῶτος στίχος ἔχει τομῆ μετὰ τὴν 8η συλλαβή, ὁ δεύτερος μετὰ τὴν 6η· οἱ βυζαντινοὶ δωδεκασύλλαβοι ἔχουν πάντα τὴν τομῆ μετὰ τὴν 5η (πενθημιμερῆ) ἢ μετὰ τὴν 7η συλλαβή (ἐφθημιμερῆ). Βέβαια, σὲ μερικές μεταγενέστερες ἐπιγραφές οἱ κανόνες τῆς προσωδίας ἢ (σπανιότερα ὅμως) τῆς παροξύτονης κατάληξης ἴσως νά μὴν τηροῦνται πάντοτε σχολαστικά· σὲ μιὰ ἐπιγραφή ὅμως μὲ τὸν μνημειακὸ χαρακτήρα τῆς δικῆς μας τὸ πρᾶγμα εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο.

Ἡ σύμπτωση τοῦ τέλους τῶν δωδεκασυλλάβων στὸν α' καί στὸν β' στίχο στὸ ἴδιο σημεῖο μᾶς βοηθᾷ ἴσως νά συμπεράνουμε πῶς ὅ,τι λείπει πρὸς τὰ δεξιὰ θὰ ἦταν ἕνας ἄλλος ὀλόκληρος δωδεκασύλλαβος¹ καί ἀκόμα (ἀφοῦ τὸ

1. Λίγο ἀπίθανο νά ὑποθέσουμε καί τρίτον. Ἡ συμπλήρωση τοῦ κ. Βρ. (σ. 70), σχε-

τεμάχιο ἀ' ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν) πὼς ἡ ἀρχὴ τοῦ κάθε στίχου τῆς ἐπιγραφῆς συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχὴν ἑνὸς δωδεκασυλλάβου.

Νομίζω πὼς τὸ *Θωμᾶς* τῆς ἀρχῆς εἶναι πολὺ εὐστοχη συμπλήρωση. Ἐπειδὴ μάλιστα θεωρῶ πιθανότερο ἢ ἐπιγραφή νὰ ἀρχίζε ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ (νὰ μὴν ὑπῆρχαν δηλ. ἄλλοι στίχοι παραπάνω), καὶ νὰ ἀρχίζε μὲ σταυρὸ (ὅπως εἶναι ἡ συνήθεια), καλύπτεται ἔτσι ἐντελῶς (+ΘΩ) ὁ κενὸς χῶρος. Γρίφος εἶναι τὸ ἀκόλουθο T μὲ τὴν αἰωρούμενη συντομογραφία, πού εἶναι ἡ συντομογραφία τοῦ *αι*. Δὲν νομίζω πὼς μπορούμε τόσο εὐκόλα νὰ παρακάμψουμε τὴ δυσκολία, ὅπως τὸ κάνει ὁ κ. Βρ.—πού διαβάζει *τ(ῆς) ἀντὶ τ(αι)*— μὲ τὴν παρατήρηση πὼς «ὁ χαρακτὴρ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι κωδικογράφος, διὰ νὰ ἰσχύουν καὶ ἐδῶ οἱ τυπικοὶ κανόνες τῶν συντμήσεων τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς»¹. Τουλάχιστον ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, οἱ χαρακτὲς ἢ ζωγράφοι τῶν ἐπιγραφῶν τοὺς ἴδιους κανόνες ἀκολουθοῦν². Ἀπὸ τὴ φωτογραφία φαίνεται ὅτι πρόκειται πράγματι γιὰ σύντμηση καὶ ὄχι γιὰ τυχαία μεταγενέστερη βλάβη τοῦ λίθου (ἐκτὸς ἂν ἡ φωτογραφία ἀπατᾶ). Ἴσως στὸ σημεῖο αὐτὸ μπορούσε νὰ χύση κάποιο φῶς ἢ ἐπιγραφή τοῦ τάφου τοῦ Θωμᾶ Πρελιούμπου (πού μᾶς ἐσώθηκε μόνο ἔμμεσα) μ' ἐκεῖνο τὸ αἰνιγματικὸ *Θωμᾶ Γιχάρην ἢ Γιοχάν*³. Ν' ἀποτελῆ αὐτὸ τὸ ἰδιότυπο T μὲ τὴ βραχυγραφία κάποια προσπάθεια γιὰ φωνητικὴ ἀπόδοση τοῦ ξενικοῦ ἐπωνύμου⁴;

Ὁ Ἀλβανοκτόνος στὸν στ. 2 εἶναι, βέβαια, λαμπρὸ εὔρημα τοῦ ἐκδότη (ἔτσι ὀνομάζει τὸν Θωμᾶ τὸ λίγο μεταγενέστερο «Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων»), εἶναι ὅμως, νομίζω, ἀρκετὰ ἀπίθανο νὰ θέλησε ὁ ἴδιος ὁ δεσπότης νὰ δικαιω- νίσῃ τὴ μνήμη του σὲ μιὰ ἐπίσημη κτιτορικὴ ἐπιγραφή (σὲ ἐκκλησία μάλιστα πιθανότατα) μὲ ἓνα τέτοιο αἰμοσταγὲς ἐπίθετο. Ἐξω ὅμως ἀπ' αὐτό, μὲ τὸ ὁ καὶ πού προηγεῖται (ἢ καὶ χωρὶς αὐτό), ὁ Ἀλβανοκτόνος εἶναι ἀνοικονόμητος μέσα στὸ στίχο· θὰ πρέπη λοιπὸν νὰ βρεθῆ κάποια ἄλλη λύση, πού νὰ

διασμένη σὲ κλίμακα 1:20, πρὸυποθέτει μῆκος 0,72 μ. Μὲ τὴ συμπλήρωση καὶ τοῦ δευτέρου στίχου φτάνουμε σὲ μῆκος τῆς πλάκας 1,50 μ. περίπου, πού εἶναι πολὺ πιθανό.

1. Ἐς σημειωθῆ πάντως πὼς οἱ ἴδιοι τυπικοὶ κανόνες—καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὸ *τ* = *ται*—ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴ μεγαλογράμματη γραφή.

2. Πρόχειρα μπορεῖ νὰ παραβληθῆ ἡ λίγο μεταγενέστερη ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Βίτσα, ΒΡΑΝΟΥΣΗ, αὐτ. εἰκ. 17.

3. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου πού μᾶς τὴ διέσωσε, βλ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, σ. 49-63. Ἡ μεταγραφὴ τοῦ Μπαλάνου ἀποδίδει τρεῖς (καὶ ὄχι μόνο δύο) δωδεκασυλλάβους, σωστοὺς καὶ στίς τομὲς καὶ στὴν παροξύτονη κατάληξη· μόνο ἡ ποσότητα τῶν συλλαβῶν φαίνεται πὼς δὲν ὑπολογίζεται (σπονδεῖοι στὴ 2η, 4η, καὶ 6η θέση κ.ἄ.). Ὁ τρίτος στίχος πάντως (στὶς στενὲς πλευρές), ἔτσι ὅπως παραδόθηκε, ἀκατανόητος.

4. Τὸ T μὲ τὴ βραχυγραφία μπορεῖ ἴσως νὰ διαβασθῆ καὶ *τη*. Βλ. π.χ. κάπως ὅμοιον σχηματισμὸ στοῦ Α. ΚΟΜΙΝΗ, Πίνακες χρονολογημένων Πατριαρχικῶν κωδικῶν, Ἀθ. 1968, πίν. 14, ἀφαιρετικὸ σημεῖωμα τοῦ ἔτους 1166: στ. 5 *κτῆσασθε 16 τῆ μονῆ*.

ἐπιτρέπη ἐφθήμερῃ τομῇ: ὁ καὶ Ἀλβαριτ—Ο. Τὰ δύο γράμματα ΕΤ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπόμενου στίχου μᾶς βάζουν σὲ πειρασμὸ νὰ συμπληρώσουμε ἔτ(ει) ἢ ἔτ(ους)· βέβαια μιὰ ἀπόλυτη χρονολογία (,ζωπζ' - ,ζω4β' = 1379 - 1384) δύσκολα θὰ χωροῦσε στὸ στίχο· ἴσως ὅμως κάτι σάν: ἔτους τετάρτου τῆς αὐτοῦ δεσποτείας. Ἡ συμπλήρωση ᾠκοδομήσ[ατο στὸν ἐπόμενο στίχο ἀποκλείεται, καθὼς εἶδαμε, γιὰ τὸ λόγο τῆς τομῆς· ἐπιβάλλεται λοιπὸν ᾠκοδόμησ[ε (πενθήμερης τομῆ). Ἡ παροξύτονη κατάληξι ἀπαιτεῖ πάλι μιὰ συμπλήρωση τούτ[ου ἀντὶ τοῦτ[ον: καὶ τὸν νάρθηκα τούτου; καὶ τὴν λάρνακα τούτου;

Θεσσαλονίκη

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΑ *

4. Κτητορικὸ σημεῖωμα γιὰ τὴ Νέα Μονὴ Θεσσαλονίκης

Ὁ κῶδιξ ἀρ. 46 τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη εἶναι ἓνα χειρόγραφο νομοκανονικό, ποῦ ὁ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς τὸ τοποθετεῖ στὸν 15ο αἰῶνα¹. περιέχει κυρίως τὸν γνωστὸ Νομοκάνονα τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, στὸ τέλος (φ. 216-226) Κανόνες ἀποστολικούς καὶ συνοδικούς, καὶ στὰ προηγούμενα φύλλα (φ. 203-215) ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα διάφορα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τοῦ Νικολάου Καβάσιλα. Τὰ φφ. 226-245 εἶναι, κατὰ τὸν Κεραμέα, 20 φύλλα ἐνὸς ἀνεξάρτητου βιβλιαρίου, τοῦ 14ου αἰῶνα, ποῦ περιέχει τύπους πατριαρχικῶν ἐπιστολῶν καὶ Τάξεις μητροπόλεων (τοῦ ἔτους ,ζω4ε' = 1386), καὶ «περὶ ὀφικίων». «Ἡ ὀπισθία τοῦ 245ου φύλλου σελὶς—γράφει ὁ Κεραμεὺς—ἐστὶ κεκαλυμμένη λεπτῶ τινι φύλλῳ χαρτίνῳ, ἐπίτηδες ἐκεῖ κολληθέντι, πρὸς κάλυψιν παλαιοῦ τινος σημειώματος· τούτου μέντοι τοῦ σημειώματος ἀνέγνων ἐγὼ τὴν ἀρχήν, οὕτως ἔχουσιν: +ὁ παρὼν Ματθέως νόμος ὑπάρχει τῆς ἱεράς καὶ σεβασμίας μονῆς τῆς νέας, τῆς ἐν [Χίῳ]...».

Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς δὲν μπόρεσε νὰ διαβάσῃ ὀλόκληρο τὸ σημεῖωμα καὶ συμπλήρωσε «ἐν [Χίῳ]», γιὰτὶ αὐτὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν γνωστὴ «Νέα Μονή». Μελετώντας, ἀπὸ κάποια ἄλλη ἀφορμὴ, τὸν κῶδικα 46², πρόσεξα

* Βλ. Ἑλληνικά 21 (1968) 168-178.

1. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. 4 (1894), σ. 63 - 65 (RR 444).

2. Τὰ χφφ τοῦ Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου εἶναι κοινὸ μυστικὸ πῶς μεταφέρθηκαν ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ 1940 στὴν Ἀθήνα καὶ φυλάσσονται προσωρινὰ στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, χω-

τυχαῖα καὶ τὸ σημείωμα τοῦ τελευταίου φύλλου, ἀπ' ὅπου σήμερα, λόγω τῆς ὑγρασίας, ἔχει ξεκολλήσει τὸ φύλλο ποὺ εἶχε ἐπικολληθῆ ἐπίτηδες (ὅπως σωστά παρατηρεῖ ὁ Κεραμεύς), γιὰ νὰ καλύψῃ τὸ κτητορικὸ σημείωμα, καὶ ἔτσι τοῦτο μπορεῖ πιά νὰ διαβαστῆ ὀλόκληρο. Ἀλλὰ ὅσοι εἶχαν συμφέρον ν' ἀποκρύψουν τὴν προέλευση, φρόντισαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φύλλο ποὺ ἐκόλλησαν, νὰ διαγράψουν καὶ τὴν ἀναγραφή τῆς τοποθεσίας τῆς Νέας Μονῆς: μετὰ τὸ *ιεραῶς μονῆς τῆς νέας τῆς ἐν* (ὅπως τὸ παραθέτει ὁ Κεραμεύς) τὸ τέλος τοῦ στίχου ἔχει καλυφθῆ ἀπὸ παχὺ μελάνι, ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴ διαβάζεται. Ὡστόσο, μὲ κατάλληλη τοποθέτηση πρὸς τὸ φῶς, τὸ διαγεγραμμένο διαβάζεται ἀρκετὰ καθαρά, καὶ εἶναι ἡ συνηθισμένη βραχυγραφία: *Θε(σσα)λ(ο)ν(ικ)ης* (βλ. εἰκ. 1)¹. Παραθέτω ὀλόκληρο τὸ σημείωμα: *+ὁ παρὸν μ(α)τθῆως νόμωσ| ὑπάρχι τῆς σεβασμίας καὶ ιεραῶς μονῆς| τῆς νέας τῆς ἐν Θεσσαλονίκης | καὶ ἦ-| τις αὐτω ἐξηλεώσι εκ της μονῆς | ταύτης εὔρι Θ(εὸ)ν μαχόμενον καὶ | αυτων το(ν) νόμον ἀντίδικον.*

Ματθῆως (=Ματθαῖος) *νόμωσ*: ἐνοεῖται ὁ Νομοκάνων τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη. *ἐξηλεώσι*: ἀντὶ τοῦ συνηθέστερου *ἐξαιρέση*, ἀπὸ τὸν μεταγεν. μέλλοντα *ἐξελεῶ*, ἀσφαλῶς μὲ ἀναλογία πρὸς τὸ δημοτικὸ (*ἐ*)*ξηλώση* (μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀποσπῶ): τὸ *ἐχω* πιστοποιήσει καὶ σὲ ἄλλα κτητορικὰ σημειώματα, π.χ. Λιψίας (Gardthausen, RR 484), 23: *καὶ εἴ τις ἐξελεώση αὐτὴν ἐκ τὴν μονῆν τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα.. μονῆς*: τὸ *ης* τοῦ τέλους ὅποιος ἐκηλίδωσε τὸ σημείωμα τὸ θεώρησε συνέχεια τῆς βραχυγραφίας *Θεσσαλονίκης* τῆς παραπάνω γραμμῆς, καὶ τὸ σκέπασε καὶ αὐτὸ (βλ. εἰκ. 1.)

Τὸ σημείωμα εἶναι γραμμένο μὲ μεγάλα γράμματα, τὰ συνηθισμένα στὶς μονοκοδουλιές, καὶ μὲ σταθερὸ χέρι, ἀλλὰ ἀνορθόγραφο. Νομίζω πὼς εἶναι ἀρκετὰ παλαιό, ἴσως ἀκόμα τοῦ 14ου αἰώνα, στὸν ὁποῖο χρονολογεῖ ὁ Κεραμεύς τὰ τελευταῖα 20 φύλλα — δὲν ἀποκλείεται ἄλλωστε καὶ ὀλόκληρος ὁ κώδικας ν' ἀνήκῃ ἀκόμα στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 14ου αἰώνα.

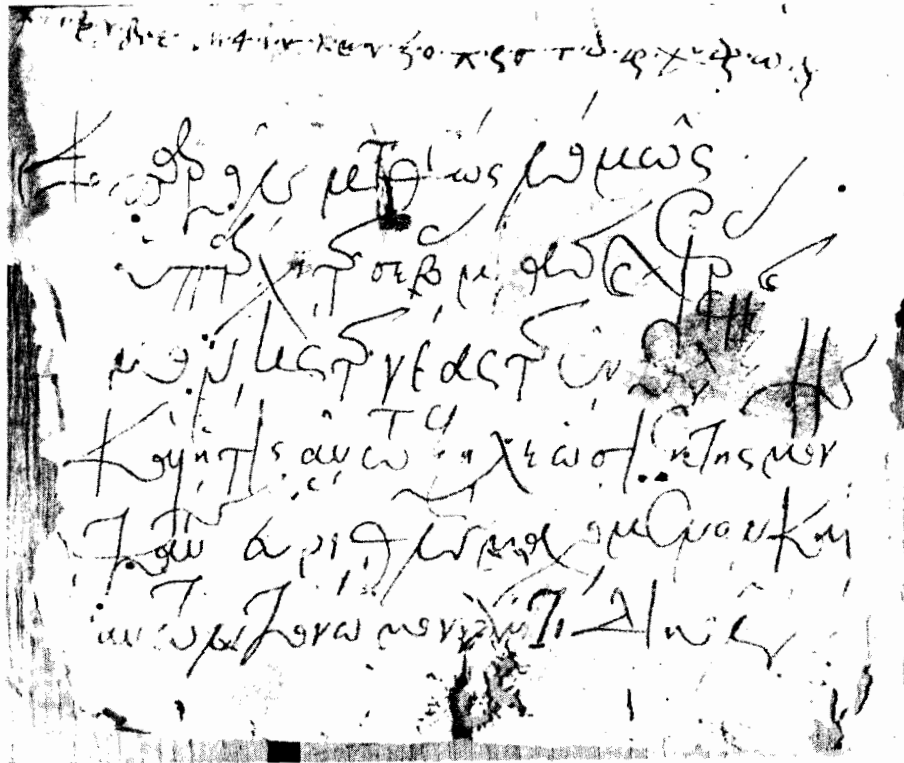
Γιὰ τὴ Νέα Μονὴ Θεσσαλονίκης, ποὺ τὴν ἔχτισε τὸ 1360 ὁ Μακάριος Χοῦμνος ἔγινε πρὶν ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια περίπου εὐρύτερος λόγος, ἰδίως ἀπὸ τὸν π. V. Laurent, ὁ ὁποῖος καὶ πρῶτος ἐπισήμανε τὸ πρόσωπο τοῦ Μακαρίου Χοῦμνου καὶ τὸ ἴδρυμά του, τὴ Νέα Μονή, καὶ ἀπὸ τὸν κ. Γ. Θεοχαρίδη, ὁ ὁποῖος τελικὰ καὶ κατόρθωσε νὰ ταυτίσῃ τὸ κτίσμα μὲ τὸν γνωστὸ ναὸ τοῦ προφήτη Ἡλία στὴν ἀπάνω πόλη².

ρὶς δυστυχῶς νὰ εἶναι προσιτά. Χάρη σὲ ἐνέργειες ποὺ ἔγιναν πρόσφατα, ὑπάρχουν βási-
μες ἐλπίδες πὼς ἡ πλούσια αὐτὴ καὶ σημαντικὸτατη συλλογὴ θὰ κατατεθῆ ὅπου πρέπει
καὶ θ' ἀποδοθῆ στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.

1. Μιὰ πρώτη φωτογραφία μὲ κοινὸ φιλμ ἀπέδωσε τὴν κηλίδα μελανότερη ἀπ' ὅ,τι
εἶναι στὴν πραγματικότητά. Ἡ φωτογραφία τῆς εἰκ. 1 ἔγινε μὲ φιλμ παγχρωματικὸ.

2. Βλ. V. LAURENT, Ἑλληνικά 13 (1954) 241 - 253, 14 (1955 - 56) 40 - 86, REB
13 (1955) 109-123. Γ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ, Μακεδονικά 3 (1953-55) 334-352, 4 (1957) 315-
351, 5 (1959) 1-14.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα, καὶ τὰ κείμενα τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Καβάσιλα (στὰ φφ. 203-215) δηλώνουν τὴ στενὴ σχέση τοῦ κώδικα μὲ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἄς σημειωθῇ ἀκόμα ὅτι καὶ ἓνα ἄλλο χφ τοῦ Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου, ὁ ἀρ. 455, ἔχει σχέση μὲ τὴ Νέα Μονή. Εἶναι τὸ χφ ποὺ περιέχει τὰ

Εἰκ. 1. Κώδ. Μετοχίου Παν. Τάφου ἀρ. 46, φ. 245v.

θεολογικὰ ἔργα τοῦ Μακαρίου Χούμου, τὴν «υποτύπωση» ποὺ ἄφησε φεύγοντας γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη στοὺς ἀδελφοὺς τῆς μονῆς, τὴν πνευματικὴ του διαθήκη κ.ά. Τὸ χφ εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰώνα ἢ ἴσως καὶ τοῦ τέλους τοῦ 14ου, ὅπως δηλ. καὶ τὸ δικό μας· ὁ Laurent θεωρεῖ μάλιστα (ἔ. ἀ. σ. 43) ὅτι ἔχει γραφτῆ κιόλας στὴ Νέα Μονή. Μήπως καὶ τὸ χφ μας γράφτηκε κι αὐτὸ στὴ Νέα Μονή; Μιὰ παράλληλη κωδικολογικὴ ἐξέταση τῶν δύο χειρογράφων (τοῦ ἀρ. 46 καὶ τοῦ ἀρ. 455), ἂν εἶναι δυνατὸν κάποτε νὰ γίνῃ, θὰ ἦταν ἴσως, στὸ σημεῖο αὐτό, ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα.

5. Ένα χειρόγραφο από τὴ Μάδυτο

Ἀνάμεσα στὶς νέες προσκτήσεις τῆς Βαυαρικῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης, ὁ Wolfgang Hörmann ἀναφέρει ἕνα μεταγενέστερο «ἄσχημο» χφ, cod. Graec. 616, ποὺ περιέχει τὸ ὑπόμνημα τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου στοὺς ἀσματικούς κανόνες τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μαίτου-μᾶ¹. Δὲν δίνει λεπτομερέστερη περιγραφή τοῦ χειρογράφου, παρὰ μόνο ὅτι γράφτηκε τὸ 1792 ἀπὸ κάποιον Νικόλαο «ἐν τῇ τῆς Ἀγχιάλου σχολῇ». Ὅσο γιὰ τὴν προέλευση λέγεται μόνο πὼς τὸ χφ διασώθηκε μέσα ἀπὸ κάποιο βομβαρδισμένο σπίτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στὰ Δαρδανέλλια στὸν Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Ἡ μνεία τοῦ βιβλιογράφου καὶ τοῦ ἔτους τῆς γραφῆς ταυτίζει τὸ χειρόγραφο μὲ ἕνα ἀπὸ τὰ πέντε ποὺ βρίσκονταν ἄλλοτε στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μαδύτου καὶ ποὺ τὰ περιέγραψε ὁ Σπ. Λάμπρος σ' ἕνα παλιό του δημοσίευμα². Ὁ ἀρ. 3 τῆς συλλογῆς εἶναι τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου Ἐξήγησις εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτάς, καὶ ἔχει στὸ τέλος τὸ ἀκόλουθο βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα: *Τοῦ σοφοῦ Προδρόμου Ἐξήγησις εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτάς ... γεγραμμένη παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου Νικολάου ἐν τῇ τῆς Ἀγχιάλου σχολῇ ἐν ἔτει ἀψήβ'* [1792]. Τὸ χφ, ποὺ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ μελετήσω παλαιότερα στὸ Μόναχο, εἶναι ἀπὸ τὰ συνηθισμένα Μαθηματάρια τῆς ἐποχῆς, μὲ διάστιχη ἐρμηνεῖα. Τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα (φ. 414) ἔχει κατὰ ἀκριβέστερη ἀντιγραφή³ ὡς ἐξῆς: *Ταῦτα πάντα ἐγράφησαν παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου Νικολάου ἐν τῇ τῆς Ἀγχιάλου σχολῇ ἐν ἔτει ἀψήβ'* [1792] *ἱανουαρίου ιη' Τέλος καὶ τῶ συντελεστῇ Θεῷ ἀτελεύτητος δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν. Τέλος καὶ τῶ Θεῷ αἶνος, καὶ τῇ θεομήτορι δόξα καὶ κλέος, ἀμήν.*

Ἡ Μάδυτος ἦταν ὡς τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν (1923) μιὰ ἀκμαία ἑλληνικὴ κωμόπολη μὲ 2.500 κατοίκους περίπου, στὴ χερσόνησο τῆς Καλλιπόλεως στὸν Ἑλλάσποντο. Ἡ κοινὴ ὀνομασία της ἦταν Μαῦτο ἢ Μαῦδι· σήμερα Ecéabat. Ἡ ἱστορία της καὶ οἱ περιπέτειές της, ποὺ ὀφείλονται στὴν ἐπίκαιρη γεωγραφικὴ της θέση (ἀκριβῶς πλάι στὴ Σηστό καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἄβυδο), εἶναι γνωστές. Ἀπὸ τὶς τελευταῖες της περιπέτειες ἦταν καὶ οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις στὰ Δαρδανέλλια (1915) καὶ ἡ ἀπόβαση τῶν δυνάμεων τῆς Ἀντάντ στὴ χερσόνησο τῆς Καλλιπόλεως· ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ τουρκικὲς δυνάμεις τελοῦσαν ὑπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Γερμανοῦ στρατηγοῦ

1. W. HÖRMANN, Das Supplement der griech. Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek, στὸ: Χάλικες, Μόναχο 1958, σ. 55 (RR 622 b).

2. SP. P. LAMBROS, Notes épigraphiques et archéologiques, στὸ: Mélanges Graux, Παρίσι 1884, σ. 621 - 628 (RR 572).

3. Ἀπὸ φωτογραφία ποὺ μοῦ ἔστειλε ὁ Dr. Paul Speck (βλ. τὴν ἐπόμενη σημείωση).

Linden von Sanders· κάποιος από τους Γερμανούς στρατιώτες λοιπόν, τότε ή λίγο αργότερα, θα διέσωσε τὸ χφ μέσ' ἀπὸ τὸ βομβαρδισμένο σπίτι—πού ἴσως νὰ ἦταν αὐτὸ πού ἐστέγαζε τὴ Δημοτική Βιβλιοθήκη. "Αραγε τὰ ἄλλα τέσσερα χφφ τῆς Βιβλιοθήκης χάθηκαν στὰ ἐρείπια τοῦ βομβαρδισμένου σπιτιοῦ ἢ κάποιος καλὸ χέρι τὰ ἔσωσε κι αὐτὰ καὶ μπορούμε νὰ ἐλπίζουμε πῶς θὰ τ' ἀνακαλύψουμε κάπου; ¹

Ἀπὸ τὸν ἴδιο βιβλιογράφο Νικόλαο εἶναι γνωστὸ καὶ ἄλλο ἓνα χφ, στὴ Λέσβο, Ἐκκλησίας Θεοτόκου Ἀγιάσου Α' ². Τὸ περιεχόμενο μάλιστα εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ χφ Μαδύτου-Μονάχου, τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου Ἐξήγησις εἰς τοὺς κανόνες. Στὸ τέλος (φ. 316) τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα: *Γέγραπται τὰ παρόντα παρ' ἐμοῦ ἐλαχίστου Νικολάου ἐν τῇ κατὰ τὴν Ἀγχίαλον σχολῇ, σωτήριον ἔτος ,αψγγ' ἀπριλλίου ις' [1793]* ³.

6. Ἄλλο ἓνα χειρόγραφο τῆς συλλογῆς Γεννατᾶ

Πρὶν ἀπὸ 2-3 χρόνια εἶχα τὴν εὐκαιρία, σὲ μιὰ σύντομη ἐπίσκεψή μου στὴ Μονὴ Γρηγορίου τοῦ Ἀγίου Ὁρους, νὰ μελετήσω καὶ τοὺς κώδικες τῆς Μονῆς πού δὲν ἔχουν περιγραφῆ στὸν κατάλογο τοῦ Λάμπρου ⁴. Καταταγμένο

1. Σύμφωνα μὲ συμπληρωματικὲς πληροφορίες πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλῃ κατὰ παράκλησή μου ὁ Dr. Paul Speck, ὑφηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου (πού τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ ἐδῶ γι' αὐτό), στὸν χειρόγραφο κατάλογο τῶν νέων προσκλήσεων τῆς Βιβλιοθήκης σημειώνεται ὡς ἔτος προσκλήσεως γιὰ τὸ χφ τὸ 1940. Ἄλλὰ στὸ παράφυλλο τῆς ἀρχῆς τοῦ ἴδιου τοῦ χειρογράφου ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη σημείωση, γραμμένη μὲ μολύβι («τῆς κόπιας») στὴ συνηθισμένη «γερμανικὴ» γραφή: «Während des Kampfes um die Dardanellen aus der griechischen Bibliothek des zerschossenen Maidis am 3. Juni 1915. Willi Zimmermann». Ἐτσι ἐπιβεβαιώνεται ἡ ὑπόθεσή μας ὅτι ὁ ἄγνωστος Γερμανὸς («ἀξιοματικὸς ἀπόφοιτος κλασσικοῦ Γυμνασίου πού εἶχε μάθει ἀρχαῖα;»), διερωτᾶται ὁ Dr. Speck) ἔσωσε τὸ χφ ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μαδύτου (Maidi=Μάδυτος). Θὰ τὸ κράτησε ὡς ἀνάμνηση, καὶ τὸ 1940 (μετὰ τὸ θάνατό του ἴσως) ἡ οἰκογένειά του τὸ παρέδωσε στὴν Staatsbibliothek. "Ὅσο γιὰ τ' ἄλλα τέσσερα χφφ, ἀπὸ ὅσα χφφ τοῦ Μονάχου περιγράφει ὁ Hörmann ἔ.ἄ. κανένα δὲν φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ κάποιον τῆς ἀναγραφῆς Λάμπρου.

2. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, Κπολις 1884-1888, σ.162-164 (RR 508, 510).

3. Ὁ Θ. ΝΟΥΔΕΛΛΗΣ, Ξενοφάνης 6 (1909) 280-284 (RR 511) καὶ αὐτ. 533-538 (RR 512)—πού ἀγνωστὴ τὴ δημοσίευση τοῦ Παπαδοπούλου - Κεραμέως— διαβάξει τὴ χρονολογία: ,αψγγ'! Ἐπίσης στὴν πρώτη δημοσίευση δὲν μπορεῖ νὰ διαβάσει τὸ σωτήριον καὶ γράφει *μξειον*, τὸ διορθῶναι ὅμως στὴ δεύτερη δημοσίευση (RR 512).

4. Στὴ Μονὴ ὑπάρχει ἓνας κατάλογος χειρογράφων, γραμμένος μὲ τὸ χέρι, πολὺ καλλιγραφικὰ (στὴ στάχωση τὸ ἔτος 1954), πού ἀριθμεῖ 157 χφφ, ἀνάμεικτα ὅμως περιγραφόμενα καὶ μὴ περιγραφόμενα ἀπὸ τὸν Λάμπρο, καθὼς καὶ 26 χφφ μουσικὰ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα χφφ, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 158 - 182 (καὶ μουσικὰ ἀρ. 27-50), τῶν ὁποίων πρό-

μέ τον άρ. 181 ύπάρχει ανάμεσά τους ένα μικρό χφ λειτουργικό (14x11 εκ., φφ. 82), του 16ου, νομίζω, αιώνα, που περιέχει: "Ύμνους τριαδικούς εις τὸ μεσονυκτικὸν καὶ εὐχές, Θεοδώρου Λασκάρεως Κανόνες εις τὴ Θεοτόκο, πένθος τῇ τρίτῃ ἐσπέρας, Κανόνα καὶ εὐχὴ εις τὴ Θεοτόκο. Στὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἀρχῆς βρίσκεται ἐπικολημένη ἡ τυπικὴ καὶ ἀναγνωριστικὴ τῶν χφφ τῆς συλλογῆς Γεννατᾶ ἐτικέτα (βλ. παρακάτω), με τὴν ἀκόλουθη σημείωση: «Χειρόγραφον ἀρ. IB'. Γεκμαίρεται τῆς IB' ἑκατονταετηρίδος, χαρακτῆρος ὠραίου καὶ καλλιγραφικοῦ καὶ ἀρκούντως ὀρθογραφημένου, κατάγεται ἐκ τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ πιθανὸν τοῦ Γρηγορίου, κατῆχε πρότερον ὁ Ἱερομόναχος Βενέδικτος ὁ Πετρίτσης» (καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐτικέτα) «νῦν δὲ ἐκ τῶν βιβλίων Χαροῦς Τσ. Γεννατᾶ».

Ἡ συλλογὴ τῶν χειρογράφων ποὺ εἶχε στὴν κατοχὴ του στὴν Ἁγία Θέκλα τῆς Κεφαλληνίας ὁ Χαράλαμπος Τσιμαράτος Γεννατᾶς εἶναι ἀρκετὰ γνωστῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παλαιότερες ἀναγραφές¹, τὰ τελευταῖα χρόνια πρῶτος ὁ κ. Παν. Γ. Νικολόπουλος τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1965 ἀνακοίνωσε στὸ Γ' Πανιόνιο Συνέδριο πὼς εἶχε ταυτίσει ἕξι ἀπὸ τὰ χφφ τῆς συλλογῆς με μερικὰ ἀπὸ τὶς νέες προσκτήσεις τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης, τῶν ὁποίων ἐτοιμάζει τὸν κατάλογο. Λίγο ἀργότερα (τὸ 1968) πιστοποιοῦσα κι ἐγὼ πὼς πέντε ἀπὸ τὰ χφφ τῆς συλλογῆς Γεννατᾶ ταυτίζονται με χφφ τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Πειραιῶς². Τρία ἄλλα χφφ ἔχουν ἐπίσης ταυτισθῆ: ἓνα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν (τὸ χφφ τοῦ «Κατζούρμπου»), ἓνα στὸ Göteborg τῆς Σουηδίας, καὶ ἓνα στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους³. Στὰ 14 αὐτὰ ἔρχεται τώρα νὰ προστεθῆ ὡς 15ο τὸ χφφ τῆς Μονῆς Γρηγορίου. Τοῦτο ταυτίζεται ἀσφαλῶς με τὸν ἀρ. 19 τῆς περιγραφῆς Riemann (ἐ.ἄ.), ἡ ὁποία εὐτυχῶς

χειρο κατάλογο κατέχει ἐπίσης ἡ Μονή, καταρτισμένον ἀπὸ τὸν θεολόγο κ. Προβατᾶκη. Τὰ περισσότερα, ἰδίως ἀπὸ τὰ τελευταῖα αὐτὰ, εἶναι νεώτατα, τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20ου αἰώνα.

1. Εἶκοσι δύο χφφ περιέγραψε τὸ 1879 ὁ Οἴθων Riemann, *Recherches archéologiques sur les Îles Ioniennes, II Céphalonie*, Παρίσι 1879 (δὲν ἀναγράφεται στὸ RR): μνεῖα των ἔκαμε σποραδικὰ ὁ Ηλ. Τσιτσεβανς στὰ Κεφαλληνιακὰ Σύμμεικτα (1904) καὶ παλαιότερα στὴν Ἐστία (1887), ἐπίσης καὶ ὁ Σπ. Λαμπρος (1909). Βλ. τὶς παραπομπές στὸν Παν. Γ. Νικολόπουλο, ἐδῶ παρακάτω (καὶ RR 268, 271).

2. Παν. Γ. Νικολόπουλος, Κώδικες τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης ἐκ τῆς συλλογῆς Χαράλαμπους Τσιμαράτου Γεννατᾶ, στὸ: Πρακτικὰ Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου, τόμ. 2, Ἄθ. 1969, σ. 133-142. Λίνος Πολίτης, Παλαιογραφικά, 2 Μεταποτίσεις χειρογράφων, Ἑλληνικά 21 (1968) 172-176. "Ὅταν ἔγραφα, δὲν ἤξερα τὴν ἀνέκδοτη ἀκόμη ἀνακοίνωση τοῦ κ. Νικολόπουλου, γιατί δὲν εἶχα μπορέσει νὰ λάβω μέρος στὸ Γ' Πανιόνιο Συνέδριο. Στὴ μεταγενέστερη δημοσίευση τῆς ἀνακοίνωσής του ὁ κ. Νικολόπουλος ἀναφέρει στίς «Προσθήκες» στὸ τέλος καὶ τοὺς δικούς μου ταυτισμοὺς καὶ καταρτίζει ἕναν πίνακα ἀντιστοιχίας τῶν παλαιῶν ἀναγραφῶν καὶ τῆς διασπορᾶς τῶν χειρογράφων.

3. Βλ. Νικολόπουλο, ἐ.ἄ.

είναι, κατ' ἐξαίρεση, στήν περίπτωση αὐτὴ ἀρκετὰ λεπτομερῆς, ὥστε νὰ μὴν ἀφήνη ἀμφιβολία: «Hymnes ecclésiastiques, entre autres Κανῶν χαιρετισμὸς εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ποίημα τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως κυρίου Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρη (1255-1289). Papier: quatorzième siècle (?)» (πρβ. τὴν περιγραφὴν μας ἐδῶ παραπάνω). Ὁ βιβλιοθηκάριος τῆς Μονῆς θυμοῦμαι πὼς μοῦ εἶχε πεῖ ὅτι τὸ χφ δὲν εἶναι πολλὰ χρόνια πού εἰσῆχθη στὸ μοναστήρι (μετὰ τὸ 1960). Ἀσφαλῶς ὁ ἄγνωστος τελευταῖος του κάτοχος, πού θὰ εἶδε στὸ σημεῖωμα ὅτι τὸ χφ προέρχεται ἀπὸ τὴ Μονὴ Γρηγορίου, θεώρησε ὑποχρέωσή του νὰ τὸ ἐπιστρέψῃ—ἴσως καὶ φοβούμενος τις ἀρῆς τῶν τιγ' θεοφόρων πατέρων.

Ἡ σημείωση στὸ ἐπικολλημένο χαρτί, πού μᾶς πιστοποιεῖ τὴν προέλευση, εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τις ἄλλες πού ξέρουμε (βλ. Νικολόπουλο σ. 134-5, Πολίτη σ. 173-5, χφ Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης). Γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ χφ οἱ σημειώσεις αὐτὲς μᾶς πληροφοροῦν ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος, εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε ἀφοῦ στὸ ἀναμεταξὺ εἶχαν ἐναποτεθῆ σὲ κάποιον μοναστήρι τῆς Κεφαλληνίας (5 Ζωοδόχου Πηγῆς, 6 Κηπουρίων, 7 Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς Δρυμούς, 8 Βαρδιάνων, 9 Ἁγίων Φανέντων) καὶ ὁ Γεννατᾶς τὰ «λαμβάνει» ἀπὸ ἱερομόναχους ἢ ἡγουμένους (στὰ χρόνια περίπου 1853 - 1860). Στὰ σημειώματα ἀναφέρεται εἴτε ἀόριστα «ἐκ τῶν Μονῶν τοῦ Ἄθωνος» (ἀρ. 5, 6, 8, 10), εἴτε καὶ κατονομάζεται ρητὰ ἡ ἀγιορειτικὴ μονή: Σίμωνος Πέτρας (7, 19), Ἰβήρων (11)—καὶ Γρηγορίου στὸ χφ γιὰ τὸ ὅποιο μιλοῦμε. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ λεπτομέρεια στὸ σημεῖωμα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ, πὼς «κατεῖχε πρότερον ὁ Ἱερομόναχος Βενέδικτος ὁ Πετρίτσης». Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται καὶ στὸ χφ ἀρ. 19 (=Βατικανὸν 2524, Νικολόπουλος σ. 134, ἀρ. 1)· τὸ χφ ἦταν πρῶτα, μᾶς λέει, κτῆμα τοῦ Ἰωσήφ, προηγουμένου τῆς μονῆς αὐτῆς, καὶ τὸ ἐδώρησε τὸ 1696 στὸν ἱερομόναχο Καλλίνικο, «τοῦτος δὲ ἐδώρησατο εἰς τὸν ἱερομόναχον Βενέδικτον Πετρίτζη τῷ 1783, τῆς Μονῆς Γρηγορίου εἰς Ἅγιον Ὄρος»¹. Ὁ Γεννατᾶς τὸ προμηθεύεται τὸ 1860 ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Πετρίτζη—ἀπόγονο πιθανῶς τοῦ ἱερομόναχου Βενέδικτου. (Στὴν οἰκογένεια Πετρίτση ἀναφέρει καὶ ὁ Δ. Τζέτζης πὼς ὑπάρχει ἓνα χφ)².

Ὁ κ. Νικολόπουλος κατήρτισε μὲ πολλὴ ἐπιμέλεια στὸ τέλος τῆς μελέτης του ἓναν πίνακα ἀντιστοιχίας τῶν ἀριθμῶν τῶν χφφ. Ἴσως, μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα, μπορεῖ ὁ κατάλογος αὐτὸς νὰ συμπληρωθῇ καὶ κάπως ν' ἀπλουστευθῇ. Πρῶτα πρῶτα νομίζω πὼς οἱ δύο ὠραῖοι περγαμηνοὶ κώδικες, πού τοὺς

1. Κάποιο λάθος θὰ ὑπάρχῃ στὶς χρονολογίες· ἔστω καὶ νὰ ἔφτασε σὲ βαθιὰ γεράματα ὁ ἱερομόναχος Καλλίνικος, εἶναι δύσκολο νὰ παίρῃ ὡς δῶρο τὸ χφ τὸ 1696 καὶ νὰ τὸ χαρίξῃ ὑστερ' ἀπὸ 87 ὀλόκληρα χρόνια, τὸ 1783, στὸν Βενέδικτο.

2. RR 269, καὶ αὐτ. σ. 69, IV.

περιγράφει ὁ Λάμπρος καὶ ποὺ τότε εἶχαν περάσει κιόλας στὴν κατοχὴ τοῦ Ν. Βλαχούλη¹ (ὁ κ. Νικολόπουλος σωστὰ τοὺς ταυτίζει μὲ τοὺς ἀρ. 2 καὶ 3 τῆς περιγραφῆς τοῦ Riemann), δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἀντιστοιχοῦν στοὺς ἴδιους ἀριθμούς, 2 καὶ 3, τῆς ἀρίθμησης Γεννατᾶ. Εἶναι ἄλλωστε (μαζὶ μὲ τὸ Ψαλτήρι Riemann ἀρ. 4, ποὺ δὲν ταυτίστηκε ἀκόμα) τὰ μόνα περγαμηνὰ καὶ τ' ἀρχαιότερα τῆς συλλογῆς. Αὐτὰ τὰ τρία ἀρίθμησε καὶ ὁ Καπλανίδης ὡς 89-91. (Οἱ ἀριθμοὶ Καπλανίδη ἀποκλείεται, νομίζω, νὰ δηλώνουν αὐξοντα ἀριθμὸ χειρογράφων· πιθανότερο εἶναι αὐτὸ ποὺ ὑποθέτει καὶ ὁ κ. Νικολόπουλος, σ. 131, πὼς ὁ κατάλογος τοῦ Καπλανίδη περιελάμβανε καὶ τὰ ἐντυπα). Ὁ μεγαλύτερος μαρτυρημένος σὲ ἐτικέτα αὐξων ἀριθμὸς εἶναι 26 (Πειραιῶς 13)· ὑπάρχει καὶ ἓνα ἀκόμα χφ (Γ.Α.Κ. 20) χωρὶς αὐξοντα ἀριθμὸ. Δὲν νομίζω πὼς θὰ ἦταν περισσότερα τὰ χφφ τῆς συλλογῆς². Ὁ Riemann περιγράφει 22 καὶ ὁ Τσιτσέλης 9, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως τὰ 4 (β' - ε') συμπίπτουν μὲ τοῦ Riemann, καὶ τὸ ἓνα (ζ') ἔχει ταυτισθῆ στὰ Γ.Α.Κ. Ἔτσι ἀπομένουν 4, ποὺ ἂν προστεθοῦν στὰ 22 τοῦ Riemann φτάνουν στὸν ἴδιο ἀριθμὸ: 26³.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω στοιχεῖα μποροῦμε, νομίζω, νὰ καταρτίσουμε τὸν ἀκόλουθο πίνακα (βλ. σ. 144)⁴:

1. ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΕΛΛ. 6 (1909) 323-327 (RR 271).

2. Ὁ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, σ. 192, λέει «26 τούλάχιστον».

3. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτά, τὸν ἀρ. ζ' κακῶς, νομίζω, τὸν συνυπολογίζει ὁ κ. Νικολόπουλος στὴ συλλογὴ· εἶναι ἀντίγραφο ἰταλικῶν σατιρῶν, καμωμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Γεννατᾶ καὶ χαρισμένο ἀπὸ τὸν ἴδιον στὸν Τσιτσέλη. Τὸ θ' δὲν εἶναι χειρόγραφο, ἀλλὰ μεμονωμένο ἔγγραφο (συνοδικὸ γράμμα). Οὐσιαστικὰ λοιπὸν ἀπομένουν μόνο 2, τὸ α' (Λόγοι Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ) καὶ τὸ η' (Κῶδιξ Ἀγ. Νικολάου). Ἐς σημειωθῆ ἀκόμα ὅτι τὸ ζ' (τῶν Γ.Α.Κ.) δὲν ἔχει τὴν ἐτικέτα μὲ τὸν αὐξοντα ἀριθμὸ τῆς συλλογῆς.

4. Οἱ ἀριθμοὶ Γεννατᾶ εἶναι οἱ μαρτυρημένοι ἀπὸ τὶς ἐτικέτες, - Riemann=περιγραφή 1879 (βλ. παραπάνω) - Τσιτσέλης Εὐ. 1, 2=Ἀρχαῖα Εὐαγγέλια ἐν Κεφαλληνίᾳ (1887) [RR 268] - α', β' κτλ.=Κεφαλλ. Σύμμεικτα (Νικολόπουλος σ. 137 - 9) - Λάμπρ.= Τρεῖς κώδικες ἐν Κεφαλληνίᾳ (1909) [RR 271] - Καπλανίδης, βλ. παραπάνω. Νομίζω πὼς μιὰ συστηματικὴ ἔρευνα στὰ κατάλοιπα Τσιτσέλη, ποὺ ἔχουν περιέλθει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, μπορεῖ νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ καὶ ἄλλα χφφ τῆς συλλογῆς Γεννατᾶ. Ἀλλὰ ὅλοι ξέρουμε πόσο δύσκολη εἶναι δυστυχῶς σήμερα ἡ ἔρευνα στὸ Τμῆμα Χειρογράφων.

α) Χειρόγραφα ταυτισμένα

αὐξ. ἀρ. Γεννατᾶ	Περιεχόμενο	Rie- mann	Τσι- τσέλης	Σημερινή τοποθέτηση	Παρατηρήσεις
1	Τέσσερα Εὐαγγέλια, περγ.	1	Εὐ.1	Vat. gr. 2564	=Καπλαν. 90 Λάμ.Γ' (» 91)
[3]	Βίοι ἁγίων, περγ.	3		Göteborg, 4	
4	Γύπαρις - Κατζούρμπος	16	β'	E.B.E. 2978	
5	Εὐεργετηνός, 1582	6		Πειραιῶς 8	
6	Εὐεργετηνός	[7]		Vat. gr. 2604	
7	Νομοκάνων	9 [;]		» » 2530	
8	Νομοκάνων, 1605	8		Πειραιῶς 6	
10	Κορδαλεύς	5		Vat. gr. 2543	
11	Κυριακοδρόμιον	13		Πειραιῶς 11	
12	Λειτουργικόν, 16. αἰ.	19		Γρηγορίου 181	
19	Νομοκάνων	20 [;]		Vat. gr. 2524	
23	Ἐφραίμ, 17. αἰ.	21		» » 2549 ¹	
24	Μ. Πηγᾶς κ.ἄ.	11	γ'	Πειραιῶς 12	
26	Νομοκάνων, 1704		δ'	» 13	
χ.ἄ.	Libro ordine		ς'	Γ.Α.Κ.	

β) Χειρόγραφα λανθάνοντα

Rie- mann	Τσιτσέ- λης	Περιεχόμενο	Παρατηρήσεις
2	Εὐ. 2	Εὐαγγελιστάριον, περγ. (1254 ;)	Γενν. 2. Λάμπρ. Β' (Κα- πλαν. 89)
4		Ψαλτήριον, 8×6 ἐκ., περγ., 14./15. αἰ. ²	
10		Νομοκάνων (;), 15./16. αἰ.	
12		Βίοι ἁγίων, 14./15. αἰ.	
14		Ἄσματικοὶ κανόνες, 17./18. αἰ.	
15		Δαμοδός καὶ Μοσχόπουλος, 18. αἰ. ³	
17	ε'	Ἐγγραφα Λουκίτσα, 18./19. αἰ.	
18		Νομοκάνων (;), 15. αἰ.	
22		Ἴταλικὸ μυθιστόρημα, 1798	
—	α'	Κοσμᾶς Αἰτωλῆς	
—	ζ'	Ἀντίγραφο ἰταλικῶν σατιρῶν	(βλ. ἄνωτ. σ. 144, σημ. 3)
—	η'	Κῶδιξ ἁγ. Νικολάου	
—	θ'	Συνοδικὸν γράμμα	(βλ. ἄνωτ., αὐτ.)

1. Θεωρῶ ἀπόλυτα πιθανὴ τὴν ταύτιση.

2. Μὲ τὰ κωδικολογικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει ὁ Λάμπρος δὲν κατόρθωσα νὰ τὸ ταύτισω μὲ κανένα τῆς ἀναγραφῆς Gregory - Aland.

3. Θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ταυτιστῆ μὲ τὸν ἀρ. 1 τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἰακωβάτων

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ἐκ τῶν δύο χφ τῆς Κ. Δ. τῆς συλλογῆς (ἄρ. 1 Τέσσερα Εὐαγγέλια, ἄρ. 2 Εὐαγγελιστάριο), τὸ δεύτερο φαίνεται ὅτι ἐλάμβανε ἤδη ἀπὸ παλιά· τουλάχιστο δὲν τὸ εἶχε δεῖ ὁ Gregory, ὁ ὁποῖος στὴν Textkritik ἀναγράφει μόνον τὸν ἄρ. 1 (2209) (βλ. καὶ ALAND, Kurzgefasste Liste, σ. 176). Οἱ συνεργάτες τοῦ Aland δὲν τὸ βρίσκουν ἐπίσης (φυσικά) τὸ 1965 στὴν Κεφαλληνία (σημειώνουν, Fortsetzungsliste VII, σ.12: «1965 nicht auffindbar»), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἄρ. 1 δὲν ξέρουν ἀκόμα τὴν ταύτιση μὲ τὸν Vat. Gr. 2564, ὁ ὁποῖος ἔχει στὴν Kurzg. Liste τὸν ἄρ. 2592. Πρέπει λοιπὸν τώρα νὰ διαγραφῇ ὁ ἄρ. 2209 (=2592). Τὸ 1965 οἱ ἴδιοι βλέπουν τὰ δύο Εὐαγγέλια τῆς Μονῆς Κηπουρίων (2211 καὶ l. 1908), καὶ τὰ δύο στὴ βιβλιοθήκη Ἰακωβάτων στὸ Ληξούρι (2212, 2213)· μόνον ποὺ τὸ 2212 τὸ διαγράφουν, γιὰτὶ δὲν εἶναι Τετραεὐαγγελο, ἀλλὰ Εὐαγγελιστάριο, καὶ τοῦ δίνουν νέον ἀριθμὸ: l. 2049. Προσθέτουν καὶ ἓνα τρίτο τῆς ἴδιας βιβλιοθήκης, Τετραεὐαγγελο τοῦ 13ου αἰ., ἄρ. 2678¹.

Ὁ Οἰτισέλης τὸ 1887 περιέγραψε ἕξι χειρόγραφα Εὐαγγέλια στὴν Κεφαλληνία². Τὰ δύο τελευταῖα τῆς περιγραφῆς του εἶναι τῆς συλλογῆς Γενναῖα, καὶ ἄλλα δύο τῆς Μονῆς Κηπουρίων (βλ. παραπάνω). Ἐκτενέστερα περιγράφει δύο ἄλλα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔχουν περιληφθῆ στὴν ἀναγραφὴ Gregory - Aland. Τὸ ἓνα εἶναι ἓνα Τετραεὐαγγελο, ποὺ ὁ κάτοχός του, ὁ «σεβαστὸς γέρον» Νικόλαος Ἐκτωρ Τυπάλδος (ποὺ τὸ εἶχε κληρονομιὰ ἀπὸ τὸν πατέρα του ἱερέα Γεράσιμο, † 1847 περίπου) τὸ ἐπρόσφερε τότε στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κεφαλληνίας. Τὸ χφ σώζεται καὶ εἶναι σήμερα κατατεθειμένο στὴν Κοργιαλένιο Βιβλιοθήκη Κεφαλληνίας στὸ Ἀργοστόλι, ὅπου τὸ εἶδα τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1966 σὲ μιὰ σύντομη ἐπίσκεψή μου ἐκεῖ³. Ἐχει τὴ σφραγίδα

στὸ Ληξούρι (Κ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ, Ἀρχείου Σύμμεικτα, βλ. ἐπόμενη σημείωση), ποὺ περιέχει τὴ Δογματικὴ Θεολογία τοῦ Δαμοδοῦ καὶ τὴ Λογικὴ τοῦ Μοσχοπούλου. Ἀλλὰ ὁ κ. Γερ. Πεντόγαλος, ποὺ ἐξέτασε τὸ χφ κατὰ παράκλησή μου, μὲ βεβαίωσε πὼς ἡ χαρακτηριστικὴ ἐτικέτα τῆς συλλογῆς δὲν ὑπάρχει στὸ χφ.

1. Βλ. τώρα Κ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ, Ἀρχείου Σύμμεικτα, Τακτοποιήσεις καὶ μελέτη τοῦ Ἀρχείου τῶν οἰκῶν Τυπάλδων - Ἰακωβάτων ἐν Ληξουρίῳ τῆς νήσου Κεφαλληνίας, Ἐπετ. Ἐπιστ. Ἐρευνῶν Πανεπ. Ἀθηνῶν 2 (1970) 553-619, εἰδικὰ Παράρτημα, σ. 618-619, ὅπου περιγράφονται τὰ τρία χφφ. (Οἱ χρονολογήσεις διαφέρουν αἰσθητὰ ἀπὸ τοῦ Aland, δὲν μοῦ φαίνονται ὅμως πιθανές: 2212 (=l. 2049): 9.-10. αἰ. [Al. XII], 2213: 11. (;) αἰ. [Al. XV], 2678: 15.-16. αἰ. (Al. XIII).

2. Ἀρχαῖα Εὐαγγέλια ἐν Κεφαλληνία, Ἐστία 24 (1887) 765-6 (RR 268).

3. Στὴν ἴδια Βιβλιοθήκη εἶδα πρόχειρα καὶ τρία ἄλλα χφφ μεταγενέστερα: 1) Ἰατρικὸ τοῦ 1678-9, 2) Λόγοι διάφοροι, 17./18. αἰ., 3) Περὶ τῶν ἁγίων συνόδων, 18. αἰ. Δυστυχῶς δὲν εἶχα ἀνεση χρόνου γιὰ νὰ τὰ μελετήσω καλύτερα. Γιὰ τὰ χφφ τῆς Κεφαλληνίας καὶ γιὰ τὴν πιθανὴ ταύτιση ὧσων μνημονεύονται σὲ προγενέστερες ἀναγραφές, ἀξίζει νὰ γίνῃ ιδιαίτερη ἔρευνα.

τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γερμανοῦ Καλλιγᾶ. Ὅσο γιὰ τὴν ἐνθύμηση τῆ σχετικῆ μετὰ τὴ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου Νικοδήμου Μεταξᾶ, ποὺ ὁ Τσιτσέλης δὲν μπόρεσε, γράφει, νὰ διαβάσῃ τὸ ἔτος, αὐτὸ εἶναι τὸ ζ40' [1591], πρόκειται ἄρα γιὰ τὸν Νικόδημο Α' (1594-1601) καὶ ὄχι γιὰ τὸν ἀνεψιὸ του Νικόδημο Β' (1628-1646). Τὸ ἄλλο χφ ποὺ περιγράφει ὁ Τσιτσέλης, ἓνα εὐαγγελιστάριο σὲ μεγαλογράμματη γραφῆ, στὴ συλλογὴ τοῦ Σωκράτη Κατσαίτη, λαμβάνει ἀκόμα. Ἐπίσης δὲν μνημονεύεται σὲ καμιὰ μεταγενέστερη δημοσίευση ὁ περιγαμηνὸς Πραξαπόστολος στὴν κατοχὴ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ γυμνασίου Πυλαρινοῦ, ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς «Τρεῖς κώδικες ἐν Κεφαλληνίᾳ» ποὺ περιέγραψε ὁ Λάμπρος (RR 271)¹.

Θεσσαλονίκη

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΕΝΑ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑ ΣΧΕΤΙΚΟ ΜΕ ΤΙΣ ΣΦΑΓΕΣ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΙΩΝ

Στὸ τέλος τοῦ ὑπ' ἀρ. 19737 χειρογράφου κώδικα τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Πειραιῶς ὑπάρχει ἓνα μικρὸ στιχούργημα σὲ τουρκικὴ γλῶσσα γραμμμένο μετὰ ἑλληνικὰ γράμματα². Τὸ στιχούργημα ἔχει ἐκδηλοὺς χαρακτηριστικὰ πολεμικῆς ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων. Ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Ἀρμένιους ἱερεῖς, τοὺς κυριότερους ἐκπρόσωπους τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ κατὰ τὸ σύστημα τῆς διαιρέσεως τοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἐθνότητες, τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε στὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Σχετίζεται μετὰ τὶς σφαγὰς τῶν Ἀρμενίων ποὺ

1. Ὁ παλαιὸς καὶ ἀγαπητὸς συνάδελφος, ἀκαδημαϊκὸς κ. Ὁθων Πυλαρινός, εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ ἐρευνήσῃ σχετικὰ καὶ νὰ μοῦ δώσῃ ὀρισμένες πληροφορίες (ἃς ἔχῃ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὶς εὐχαριστίες μου). Ὁ ἀναφερόμενος ἀπὸ τὸν Λάμπρο χωρὶς μνεῖα τοῦ βραβυστιτικοῦ ὀνόματος «καθηγητῆς τοῦ Γυμνασίου κ. Πυλαρινός» πρέπει νὰ ταυτιστῆ μετὰ τὸν Γεώργιο Πυλαρινό, ποὺ ἦταν πῶτε (1909) πραγματικὰ καθηγητῆς στὸ Γυμνάσιο. Ὁ γιὸς του, ἰατρὸς κ. Μαρῖνος Πυλαρινός, δὲν θυμᾶται ὡστόσο τίποτα σχετικὸ μετὰ χειρόγραφο στὴν οἰκογένειά τους. («Ἐνας ἄλλος, Νικόλαος Πυλαρινός, ἦταν πολὺ μεγαλύτερος, καὶ τὸ 1909 θὰ ἦταν ἢ γυμνασιάρχης ἢ κιάλας συνταξιούχος» ὁ κ. Ὁθων Πυλαρινός τὸν θυμᾶται πρὶν ἀπὸ τὸ 1920 συνταξιούχο, ἀφοῦ εἶχε διατελέσει πολλὰ χρόνια γυμνασιάρχης).

2. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητῆ μου κ. Λίνο Πολίτη, ποὺ μοῦ ἔκανε γνωστὴ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ στιχουργήματος καὶ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου τὸ ἀντίγραφο του ὅπως τοῦ τὸ ἔστειλε ὁ φιλόλογος καθηγητῆς κ. Χρῖστος Συμεώνογλου. Περιγραφή τοῦ κώδικα βλ. στοῦ Ν. Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑ, Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Πειραιῶς, ΔΙΕΕ 11 (1956) 202-213. Γιὰ τοὺς ἴδιους κώδικες βλ. καὶ Α. ΠΟΛΙΤΗ, Παλαιογραφικά, Ἑλληνικά 21 (1968) 172-176.

έγιναν από τους Τούρκους το 1895-1896 και το 1915. "Αν και είναι γραμμένο στα συνηθισμένα «καραμανλίδικα», τουρκική δηλαδή γλώσσα με ελληνικά στοιχεία, πρέπει να το έχη γράψει κάποιος Τούρκος, όπως μάς υποδηλώνουν μερικές φράσεις. 'Η μνεία του Ταλάς στο στιχούργημα το τοποθετεί τοπικά γύρω στην περιοχή της Καισαρείας, πράγμα που εξηγεί τη χρήση της ελληνικής γραφής από τουρκόφωνο Έλληνα της περιοχής, που το άκουσε και το διέσωσε. "Έτσι εξηγούνται και μερικές φράσεις, καθώς και η συχνή χρήση του m αντί του n, που σημειώνονται καθαρώς ακουστικά.

'Η μετρική μορφή του μικρού αυτού στιχουργήματος είναι τυπική του είδους που ονομάζεται *koşma*, λαϊκού δηλαδή τουρκικού τραγουδιού που αποτελείται από τετράστιχα, στα όποια οι τρεις πρώτοι στίχοι ομοιοκαταληκτούν και η τελευταία λέξη του τέταρτου επαναλαμβάνεται σε κάθε στροφή σαν έπωδός. Το μέτρο είναι το συλλαβικό μέτρο των λαϊκών τραγουδιών που ονομάζεται *parmak hesabi* ή *hece*. 'Εδώ έχουμε ένα αρχικό δίστιχο (ίσως αποτελούσε τετράστιχο, από το όποιο έχουν εκπέσει οι δύο πρώτοι στίχοι), του όποιου η κατάληξη του δεύτερου στίχου αποτελεί την έπωδο (*terterler*), και από έξι τετράστιχα. Το μέτρο του έχει την τυπική μορφή του *koşma* (6+5 ή 4+4+3). 'Ορισμένοι όμως στίχοι δεν έχουν τον σωστό αριθμό συλλαβών. 'Ο δεύτερος έχει δέκα συλλαβές (4+3+3), ο δέκατος οκτώ (5+3), ο δέκατος τρίτος δώδεκα (6+3+3), ο δέκατος τέταρτος έννεα (6+3), ο είκοστός πρώτος δεκατρείς (6+4+3) και ο είκοστός δεύτερος δώδεκα (4+5+3). Είναι πιθανότερο ότι αυτός που κατέγραψε το στιχούργημα δεν θυμόταν ακριβώς τους στίχους αυτούς παρά ότι ο στιχουργός του έχει κάνει τέτοια σφάλματα. 'Η διόρθωση του δέκατου τρίτου στίχου είναι εύκολη (άπάλειψη του πληθυντικού - *lar* από τη λέξη *mektuplar*), το ίδιο και του είκοστού δεύτερου (άπάλειψη του έρωτηματικού μορίου *ni*). 'Από τον είκοστό πρώτο στίχο μπορούμε ν' αφαιρέσουμε τη μετοχή *olan*. Δεν νομίζω πώς πρέπει να προσπαθήσουμε να συμπληρώσουμε τους στίχους απ' όπου λείπουν συλλαβές.

'Η γλώσσα είναι άπλη τουρκική με συνηθισμένες εκφράσεις, χωρίς στοιχεία της λόγιας. 'Αξιοπρόσεκτη είναι η μετατροπή του n σε m σε ορισμένες λέξεις. 'Η έννοια όμως είναι πολλές φορές δυσνόητη· ίσως γιατί ο στιχουργός ήθελε να δώσει προφητική μορφή στο πόνημά του. 'Ορισμένοι στίχοι, όπως ο τέταρτος, φαίνεται πως είναι παροιμίες. "Άλλοι μιλοῦν για άγνωστα γεγονότα. Ποιός είναι ο άγας του Ταλάς και ποιός του στέλνει γράμμα; Ποιό ιστορικό γεγονός άπηχεί ο στίχος που μιλά για την άφιξη μοναχών από την Περσία; Ποιά σχέση έχει με τους 'Αρμενίους το χάττ-ι *serif* που αναφέρεται; Είναι έρωτήματα στα όποια θα έπρεπε ν' άπαντήσει ιστορικός του 'Αρμενικού λαού. 'Ο σουλτάνος Μουράτ πάντως, που αναφέρεται στον είκοστό πρώτο

στίχο, είναι ὁ Μουράτ Ε', πού βασιλεύει γιά σύντομο χρονικό διάστημα τὸ 1876, πρὶν ἀπὸ τὸ σουλτάνο Ἀβδούλ Χαμίτ, στὴν ἐποχὴ τοῦ ὁποῖου γίνονται οἱ πρῶτες σφαγές. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἐνδειξὴ πὼς τὸ τραγούδι πρέπει νὰ σχετίζεται μᾶλλον μὲ τὶς σφαγές τοῦ 1895-1896 παρά τοῦ 1915, ὅταν τὰ χρόνια πού πέρασαν καὶ τὰ γεγονότα πού μεσολάβησαν θὰ εἶχαν ἀμαυρώσει τὴν ἐνθύμηση τοῦ παραπάνω σουλτάνου. Ἀκόμη ὁ πρῶτος στίχος, πού ὑποδηλώνει διώξεις Ἀρμενίων καὶ καταφυγὴ τους σὲ δυσπρόσιτα μέρη, καθὼς καὶ παρακάτω ἄλλες παραινέσεις τοῦ στιχουργοῦ πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, μᾶς ἀφήνουν νὰ ἐννοήσουμε ὅτι ἔχουν ἤδη προηγηθῆ σφαγές πρὶν ἀπὸ σύντομο χρονικό διάστημα. Μποροῦμε ἐπομένως νὰ πούμε πὼς βρισκόμαστε στὸ 1896, ὅταν ἐπαναλαμβάνονται οἱ σφαγές. Στὶς σφαγές αὐτές πρέπει ν' ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐνθύμηση πού σημειώνεται στὸ τέλος τοῦ στιχουργήματος σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Δίνουμε ἐδῶ τὸ κείμενο στὴ μορφή πού σώζεται, τὴ μεταγραφή του στὴ σημερινὴ τουρκικὴ γραφὴ μὲ τὴ σημείωση καὶ τοῦ σημερινοῦ τύπου τῶν λέξεων, ὅπου χρειάζεται, καὶ τέλος τὴ μετάφραση.

τουσμοῦσουμ¹ ταγλαρτὰ ἀράρσιμ γιολοῦ;
 συμτένσογρὰ τουζέντην τερτερλέρ.
 μπιζ κουρπανή γετήκ, καρμιμής τόκτουρ.
 ἐρμενιήν σοζοῦ, γιουρεκταί. ὄκτουρ.
 τζοῦνκι πακτὴν γκιορτοῦν, ὄτεσὴ γιόκτουρ. 5
 συμτένσογρὰ περὶ τόνουμ τερτερλέρ.
 Γκέλιμ ἐρμενιλέρ. ντούρουμ σελαμά.
 πένσογλεήμ, σίζτε ἄλλην καλεμέ.
 χάττησερρίφ τζικτή, τζοῦμλε ἀλεμέ.
 χὰκ ντιμέ γκέλιν τέρτερλέρ. 10
 πένται ἀσκὶν κιταπινή, ἐντηρητήμ.
 πέν γιονουμοῦ χακκὰ τογροῦ, τοντουρτούμ.
 ταλὰς ἀγασιμὰ μεκτουπλέρ, κιομτουρτούμ.
 πουντάσιζ τηγγλέημ τέρτερλέρ.
 ἀκληνὶ γιτηρίπ, φικιορὲ ταλάν. 15
 ἡσινιζ τουζέντηρ, σοζουμοῦζ γιαλάμ.
 νοῦρ μεγαταμὰ τζικτή, γκιορουντοῦ καλάν.
 συμτέμσογρὰ, πέρι τόνουμ τερτερλέρ.
 χέτζ γιαλάνμ ὀλοῦρ, χακὶν ἡσλερί.
 γιοράματημ, γκιορτουτζεγιμ τουσλερί. 20

1. Οἱ φθόγγοι τῆς Τουρκικῆς γράφονται στὸ κείμενο ὡς ἐξῆς: a=α, b=π, c=τζ, ç=τζ, d=τ,ντ, e=ε,αι, f=φ, g=γκ,γγ, ğ=γι, h=χ, i=η,ι, ı=ι,η, k=κ, l=λ, m=μ, n=ν(μ), (n=γ), o=ο, ö=ο,ιο, p=π, r=ρ, s=σ, ş=σ, t=τ, u=ου, ü=ου, v=β, y=γι,γ, z=ζ,σ.

τὰ σουλτάν μουρατάν περί, ὄλάν ἤσλερί.
 σίζ πουνλαρί τουγματηνίζιμη τερτερλέρ.
 τὰκ ἀτζεμτέν, κατσά γγελέν πατζιλάρ.
 χέτζ γιουρεκλερίν τέν, τζικμάζ ἀτζιλάρ.
 νοῦρ γκιόρμεγίπ, μαχρήμ καλάν χατζιλάρ. 25
 φεργιάτ ἐτήπ, σηζῆ σογιέρ τερτερλέρ.

Καὶ τὴν ἔκαμαν μιὰ ἐβδομάδα ὕστερα τοῦ Θωμᾶ τὴν Κυριακή.

Τὸ κείμενο, διορθωμένο καὶ σὲ τουρκικὸ ἀλφάβητο, ἔχει ὡς ἐξῆς:

Düşmüş sün dağlarda¹ ararsın yolu.
 Şimden Sonra² düzelin³ terterler⁴.

Biz kurbanı yetik karmımız doktur.
 Ermeninin sözü yürekte oktur.
 Çünkü baktın gördün ötesi yoktur. 5
 Şimden sonra beri dönün terterler.

Gelin Ermeniler, durun selama.
 ben söyleyim, siz de alın kaleme:
 Hatt-i şerif⁵ çıktı cümle aleme:
 Hak dine⁶ gelin terte(r)ler: 10

Ben de aşkın kitabını⁷ indirdim.
 Ben yönümü hakka doğru döndürdüm.
 Talas⁸ ağasına mektuplar göndürdüm

1. Dağlarda: τοπική πτώση· με τὸ ρῆμα düşmek προτιμότερη ἢ δοτικὴ dağlara.

2. Συντετμημένος τύπος τοῦ şimdiden sonra.

3. 'Αρμενικὴ λέξη, ποὺ σημαίνει «παπᾶς».

4. Τὸ ρῆμα düzenmek σημαίνει «καλωπίζομαι». 'Εδῶ ταιριάζει μᾶλλον τὸ ρῆμα düzelmek: «δισυθετοῦμαι, τακτοποιοῦμαι, διορθώνομαι».

5. Hatt-i şerif: κατὰ λέξη: «ἱερὴ γραφή, ἱερὸ αὐτόγραφο». Hatt-i şerif ἢ hatt-i hümayun ὀνομάζονταν τὰ φερμάνια ποὺ ἐκδίδονταν ἔπειτα ἀπὸ γραπτὴ διαταγὴ τοῦ Σουλτάνου ἢ εἶχαν στὸ σχέδιό τους σημεῖωση γραμμμένη μετὸ χέρι του, καὶ γενικὰ καθετὶ γραμμένο μετὸ χέρι τοῦ Σουλτάνου.

6. «'Η ἀληθινὴ θρησκεία». Συνηθισμένη ὀνομασία τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας ποὺ δίνουν σ' αὐτὴν οἱ πιστοὶ της.

7. «Τὸ βιβλίον τῆς ἀγάπης», τὸ Κοράνι. Συνήθως τὸ τοποθετοῦσαν μέσα σὲ μιὰ πράσινη σακούλα κρεμασμένη στὸν τοῖχο.

8. 'Η ἐλληνικὴ Μουταλάσκη ἢ Μουταλάσκα, μιὰμιση ὥρα μακριὰ ἀπὸ τὴν Καισάρεια.

bun u da siz dinleyin terterler.

Aklını yetirip, fikire dalan, 15
işiniz düzendir, sözünüz yalan.
Nur meydana çıktı, göründü kalan.
Şimden sonra beri dönün terterler.

Hiç yalan mı olur Hakkın işleri?
yoramadın gördüceğin¹ düşleri. 20
Ta Sultan Murad'dan beri olan işleri
siz bunları duymadınız mı, terterler.

Tak² acemden kaçan gelen bacılar,
hiç yüreklerinden çıkmaz acılar.
Nur görmeyip, mahrum kalan hacılar 25
feryad edip, size söyler, terterler.

Ἡ μετάφραση ἔχει ὡς ἐξῆς:

Βρέθηκες, λένε, στὰ βουνά, ζητᾶς τὸ δρόμο.
Ἄπὸ τώρα κι ὕστερα νὰ διορθωθῆτε, παπάδες Ἀρμένιοι.

Ἐμεῖς φάγαμε τὴ θυσία, ἡ κοιλιά μας εἶναι γεμάτη.
Ὁ λόγος τοῦ Ἀρμένη εἶναι βέλος στὴν καρδιά.
Γιατὶ κοίταξες κι εἶδες πὼς δὲ μένει τίποτ' ἄλλο. 5
Ἄπὸ τώρα κι ὕστερα γυρίστε ἀπὸ δῶ, παπάδες Ἀρμένιοι.

Ἐλᾶτε, Ἀρμένιοι, σταθῆτε νὰ χαιρετήσετε (σὲ προσοχή),
ἐγὼ νὰ πῶ κι ἐσεῖς πάρτε τα στὴν πένα (γράψτε τα):
Βγῆκε σουλτανικὸ διάταγμα γιὰ ἕλον τὸν κόσμο:
Ἐλᾶτε στὴν ἀληθινὴ θρησκεία, παπάδες Ἀρμένιοι. 10

Κι ἐγὼ κατέβασα τὸ βιβλίο τῆς ἀγάπης.
Ἐγὼ ἔστρεψα τὴν κατεύθυνσή μου πρὸς τὸ Θεό.
Ἔστειλα γράμματα στὸν ἀγὰ τοῦ Ταλάς
κι ἀκοῦστε το ἐσεῖς αὐτό, παπάδες Ἀρμένιοι.

Χάνοντας τὸ μυαλό σας, βυθισμένοι σὲ σκέψεις, 15
Ἡ δουλειά σας εἶναι ἀπάτη, τὰ λόγια σας ψέμα.

1. Δὲν ὑπάρχει τέτοιος τύπος. Τὸ σωστὸ εἶναι: gördüğün.

2. Συντετμημένος τύπος τοῦ ta ki.

Τὸ φῶς βγήκε στὴ μέση, φάνηκε αὐτὸ ποὺ μένει.
 Ἐπὶ τῶρα κι ὕστερα γυρίστε ἀπὸ δῶ, παπάδες Ἀρμένιοι.

Εἶναι καθόλου ψεύτικες οἱ πράξεις τοῦ Θεοῦ;
 Δὲν μπόρεσες νὰ ἐρμηνεύσης τὰ ὄνειρα ποὺ εἶδες. 20
 Αὐτὰ ποὺ συνέβησαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ κι ἐδῶ
 δὲν τὰ ἀκούσατε αὐτὰ ἐσεῖς, παπάδες Ἀρμένιοι;

Ἔτσι ὥστε οἱ ἀδελφές (καλόγριες) ποὺ ἦρθαν ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν
 Περσία,

δὲν βγαίνουν καθόλου οἱ πίκρες ἀπὸ τὴν καρδιά τους.
 Οἱ χατζῆδες ποὺ δὲν βλέπουν τὸ φῶς καὶ μένουν στερημένοι 25
 ὀδύρονται καὶ σᾶς βρίζουν, παπάδες Ἀρμένιοι.

Θεσσαλονίκη

B. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

EINE UNBEKANNTE GRIECHISCHE GRABINSCHRIFT IN VÁC

Am linken Ufer der Donau nördlich von Budapest befindet sich das Städtchen Vác¹. Da diese Ortschaft an dem Handelsweg Polen - Slowakei - Wien liegt, ist es natürlich, dass sich die griechischen Kaufleute dort angesiedelt hatten, die schon im Jahre 1745 nach der Genehmigung des römisch - katholischen Bischofs vier Handelsgesellschaften gründeten. Diese Kompanien haben mit dem Bischof einen Vertrag geschlossen, um das Recht zu dem freien Handel in der Stadt zu bekommen. Im Jahre 1760 wohnten dort 7 griechische Familien mit 35 Familienangehörigen und jede Familie hatte einen Laden. 1765 waren in Vác 47 Griechen, die 8 Geschäfte besaßen. Im Jahre 1789 wurde die dortige Kirchengemeinde gegründet. Die Kirche zu hl. Nicolaus wurde zwischen den Jahren 1793 - 1795 errichtet². Zu dieser Zeit wohnten in 13 Häusern der Stadt 79 Griechen³. Im Jahre 1847 lebten noch 48 Griechen in Vác⁴.

1. Über die Geschichte der Stadt Vác siehe A. A. KARCSU, Vác város története, Vác 1880.

2. Eine Aufnahme über die Kirche siehe in: A. VAKALOPOULOS, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833, Thessaloniki 1969, S.372.

3. Diese Angabe stammt aus der Konskription der griechisch-orientalischen Parokien im Jahre 1793. Ung. Landesarchiv Dep. Relig. Graec. non. unit. 1793.

4. Universalis Schematismus Ecclesiasticus et Literarius pro 1846/7, Budae.

Damals war die Gesamtzahl der griechischen Schulkinder 5. Am Ende des vergangenen Jahrhunderts blieben nur einige Griechen, die in diesem Jahrhundert schon ganz ungarisiert wurden.

Von den ehemaligen Griechen der Stadt Vác zeugen heute ausser der Kirche auch die Grabinschriften, von denen drei schon veröffentlicht wurden¹. Die vierte, bis jetzt unbekannte Inschrift, die an der inneren Wand des Seitentores zu lesen ist, möchte ich nachstehend bekanntmachen.

ΙΣ | ΧΡ
ΝΙ | ΚΑ

Ἄν(θρωπ)ος ὡσεὶ χόρτος
αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ
Ψαλ(λ) 102 : CIX 15

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ τούτου κεῖται τὸ σῶμα
τοῦ ἐν Κ(υρί)ῳ ἀναπαυθέντος δούλου τοῦ Θεοῦ
Πέτρου Μπράτοβιτς
ἐμπόρου καὶ πολίτου ταύτης τῆς πόλεως Βατζίου
ἐνὸς τῶν κτητόρων τοῦ ἁγίου ναοῦ τούτου
ὅστις ζήσας 64 ἔτη ἀνεπαύθη
τῇ 3 Νοεμβρίου 1809.

Peter Bratowitz (lateinisch Petrus Branderis) lebte 45 Jahre in Vác, wo er sich als einer der reichsten griechischen Handelsleute betätigte. Z.B. ein Pester Jude, namentlich Schlossberger war ihm 8000 Forint schuldig. Er liess 1000 Forint zu wohltätigem Zweck hinter. Sein Bruder Andreas hielt sich auch in Vác auf und er war ebenfalls ein reicher Kaufmann. Beide spielten eine grosse Rolle im Leben der Vácer Griechen.

In der Kirche waren die folgenden griechischen Bücher, die zur Zeit in der Bibliothek des Serbischen Bistums in Szentendre² zu finden sind, wo auch die Matrikeln der Vácer Kirchengemeinde bewahrt werden:

Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, Μοσχόπολις 1742.

Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, Μοσχόπολις.

1. Ö. FÜVES, Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ Ἑλλήνων εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, Ἑλληνικά 19 (1966) 343-344.

2. Ö. FÜVES, Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν ἐντύπων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐλληνορθόδοξου σερβικοῦ ἐπισκοπάτου στὸ Σαιντ-Ἐντρε τῆς Οὐγγαρίας, Ὁ Ἑραμιστής 3 (1965) 97-105.

Ἐκολουθία τῶν πεντεκαίδεκα Μαρτύρων, Μοσχόπολις 1741.

Εὐχολόγιον τὸ μέγα, Ἐνετήσιν 1832.

Μιχαὴλ Παπαῖ Γεωργίου τοῦ Σιατιστέως, Τὸ μέγα ἀλφαβητάριον, Βιέννη
1771.

Τριώδιον – ἄνευ ἔτους.

Budapest

ÖDÖN FÜVES